

Др ВЛАДИМИР ЈОВИЋЕВИЋ

УЈЕДИЊЕЊЕ ИЛИ ПРИСАЈЕДИЊЕЊЕ Црна Гора 1914-1925.

Критичко вредновање – основна питања

Подгоричка скупштина, која је 26. 11. 1918. г. донијела историјску Одлуку о уједињењу Србије и Црне Горе, питање је многих питања. У том чину сабира се прошлост и одређује будућност Црне Горе. Она је међаш који означава убрзање историјског ритма, прекид процеса дугог трајања; континуитет је хода у остваривању историјског циља и нов квалитет државноправног положаја Црне Горе.

Подгоричка скупштина је предмет живог интересовања, све до данас, научника, публициста, политичара, државника, војних лица, дипломата, умјетника и сваког грађанина. Измијенила је ток историје на овим просторима, формирала историјску свијест, оставила незадовољства међу мањим дијелом Црногораца, посијала контроверзе и спорења у науци, јавности и народу. Неспорно је да сâм чин уједињења није имао бољих и напреднијих рјешења у свом добу, јер мимо њега све би друго било назадовање и анахронизам.

Подгоричку скупштину припремају догађаји прије 1918. г., а она умножава оне последице овог размеђа све до 1929. и касније. Чин уједињења убрзавају, даље и ближе, објава и почетак Првог свјетског рата, капитулација Црне Горе у јануару 1916. г., активност избјегличке владе и Црногорског одбора за народно уједињење, Крфска декларација и ослобођење. Подгоричка скупштина, добрим дијелом, продукује социјално и политичко стање до 1929. г. а нарочито Божићну побуну у јануару 1919. г. и одметнички покрет до 1925.

Ово значајно питање у нашој историографији су истраживали и учували: Јанко Спасојевић, Јован Ћетковић, Светозар Томић, Андрија Јовићевић, Алекса Матановић, Андро Поповић, Илија Бошковић, Јован Јовановић, Саво Вулетић, Андрија Лубурић, Никола Шкеровић, Димитрије Вујовић, Новица Ракочевић, Јован Бојовић, Драгољуб Живојино-

вић, Гавро Перaziћ, Шербо Растодер и други. Другу групу чине аутори који поричу сваку вриједност и значај Подгоричке скупштине: Пантелије Јововић, Секула Дрљевић, Савић Марковић–Штедимлија, Живојин Перић, Саво Брковић и Драгоје Живковић. Радови Драгољуба Живојиновића и Новице Ракочевића су утемељени на домаћој и страниј архивској грађи.

Догађај од 26. новембра 1918. г., као и све радње и процеси који га припремају и које касније све до 1929. г. ствара, могао се догодити само на један начин. Прва група научника и истраживача има уједначене погледе на ово питање, а они који чине други састав сматрају да је за капитулацију Црне Горе крива Србија, која је, такође, насилно присајединила Црну Гору Србији, те да је Божићна побуна историјски била оправдана, као и одметнички покрет. За нестајање Црне Горе као субјекта међународног права само је крива Србија, додајући томе тешке социјалне и политичке прилике. Носиоци супротних политичких пројеката и рјешења нијесу успоставили међусобни политички дијалог од 1915-1919. г. за добро Црне Горе, који као идеју помирења све до данас није нико остварио. Недостатност ове цивилизацијске вриједности се на специфичан начин прелила у актуелне политичке токове у Црној Гори после 1990. г., а неки научни приступи и судови су, повратно, њоме прожети. На примјеру Црне Горе у Првом свјетском рату политика је показала сву суровост деструкције у црногорској заједници. Умјесто широких видика и припрема за велике промјене које су требало да захвате Европу, Црногорци су остали подијељени и сукобљени до братског крвопролића.

Научне дилеме о капитулацији Црне Горе 1916. г. и Подгоричкој скупштини пренијеле су се у политику, а из ње се настоји да се оснажи ново читање и писање историје. Овако замишљена ревизија историје може да одведе у терор над истином, да покрене на нове јурише и одбране онога што се већ једном бранило и на шта се нападало. Данас сваки политички смјер у Црној Гори има свога „историчара” и своју „историју”. Прекид историјског континуитета и историјске свијести, започет 1945. г. под сјечивом одмазде и репресије комунистичке власти, води друштвени ток у мртваје и делте без извора и ушћа. Дијалог, којим је Платон задужио европску цивилизацију, замијењен је монологом који нико више не чује. Заобилази се да се утврди и прихвати истина: колико је сама династија Петровића крива за катастрофу 1916. г., гдје је у томе свему право мјесто Србије и зашто су савезници показали равнодушност за трагедију Црне Горе. Мање или више, наука има потпуне одговоре на ова питања, као што није остала без јасних одговора на питање да ли је уједињење било потребно, уз сву различитост путева, средстава и циљева у остваривању историјског идеала.

Као посљедица идеолошког писања историје после 1945. г. данас су све вриједности у збрци, а клатно политичких гихања на измаку 20. вијека у Црној Гори креће се од залагања за покорни и провинцијски

положај Црне Горе до издвајања из заједничке државе, које може да повуче у изолационизам и сопствену угроженост. Само је једна Црна Гора, а политички се пројектују четири и више њих. Треба ли Црној Гори историја за поништавање, народ за несреће и простор за диобе? Смисао историје се пројављује кроз напредовање и прогрес, и остваривање вишег нивоа слободе и духовности. Ако у будућности у историјском ходу Црне Горе не буде творачког и стваралачког чина, ако не буде историјске комуникације, ова славна држава ће поништити сама себе. Томе ће допринијети још и полуистине и полуфалсфикати који усмјеравају свијест и понашање људи, а сами су разорнији од сваког другог сукоба, демографске експлозије, социјалне несигурности и слично. Нагомилавају енергију мржње која се може злоупотријебити за сукобе и несреће. Искривљењу историјске истине и историјске свијести пријете тумачења којима се догађаји и процеси уређују са садашњим добом, а свјесно се заобилази значај радње у односу на вријеме настанка и вријеме које му претходи. Реконструкција процеса припрема, одлука и историјског учинка Подгоричке скупштине неће имати већу ваљаност, посматрано са становишта прилика крајем 20. вијека, поготову ако се истраживачка радња политичком циљу подреди.

Пред истраживачем је дилема – Шта је данас смисао Подгоричке скупштине и како се односити према укупном историјском учинку који је она поизвела?! Шта је у питању: окончан процес, политичка ревизија овог догађаја, критичко преиспитивање или незавршен процес? На основу Ранкеовог руководног начела треба за Подгоричку скупштину „једноставно показати како је то уистину било”.

Аутор у овој истраживачкој радњи настоји да доринесе утврђивању истине која се препознаје и скидању стереотипа, заблуда, збрка и нејасноћа. Путоказ су му истина која обавезује и мир који награђује, све и сваког у Црној Гори.

Систем излагања чини хронолошко и процесно јединство догађаја у сљедећим цјелинама: 1. Подгоричка скупштина, 2. Божићна побуна 3. Црна Гора и мировна конференција и 4. Одметнички покрет. У цјелини о Божићној побуни објавићемо непознате и недовољно познате документе, који указују на непознато и оспоравано оспоравају. Истраживач је свјестан одговорности пред научном истином, јавношћу и светињама живота, нарочито што сви ови догађаји одређују судбину појединаца и народа. Изложено подлијеже провјери, прије свега на изворима из којих проистичу судови. За сваку написану ријеч велика је одговорност пред Богом и народом.

1. Подгоричка скупштина

Најважнији догађај у историји јужнословенских народа у 20. вијеку је уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1918. г. у заједничку државу.

Црна Гора и Србија на Берлинском конгресу 1878. г. постале су суверене државе, али је источно питање остало неријешено, јер је питање уједињења српског народа одложено за дужи период. До балканских ратова, као последица таквих прилика, јављају се у Црној Гори и Србији штетни државни сепаратизми,¹ нарочито у питању вођства у српском народу и сл. Послије низа акција на заједничком вођењу ослободилачке борбе и уједињењу Србије и Црне Горе у 19. вијеку, ово се питање најозбиљније поставило послије балканских ратова, али је све спријечио Први свјетски рат.

И поред свих спољнополитичких ограничавајућих фактора на путу остварења овог циља, књаз Никола Петровић је водио националну политику и развијао политичку и државну мисао у периоду 1905-1914. г. као српску. „На формирању такве националне политике и политичке мисли утицало је много историјских фактора: етничко поријекло, средњовјековна српска државност, црква, народна традиција, народна поезија, непрекидна борба с Турцима, писана ријеч у Црној Гори итд.”²

Анексија Босне и Херцеговине 1908.г. и надирање Аустро-Угарске на Балкан директна је пријетња Србији и Црној Гори. На дан 28. јуна 1914. г. припадници национално-револуционарне организације „Млада Босна” убили су у Сарајеву Франца Фердинанда, престолонаследника Хабзбуршке монархије, и његову супругу. Тај догађај је уздрмао Европу, а нарочито Балкан. Србија је оптужена да стоји иза атентата. Аустро-Угарска се припремала за рат и 23. јула је предала Србији ултиматум, на који је тражен одговор у року од 48 часова. Српска влада је попустила у свему, сем да аустроугарски представници на српској територији почну судско ислеђење саучесника у атентату. Аустро-Угарска је 28. јула 1914. г. објавила рат Србији.

Објава рата и календарација Црне Горе

Званична Црна Гора и народ били су са Србијом од 28. јуна. Никола I је био свјестан тога да сарајевски атентат води у рат широких размјера. Црну Гору су захватиле демонстрације, а црногорска влада званично изјављује Николи Пашићу: „Ми смо заједно са вама да дијелимо зло и добро. Судбина је Србије и наша...”³ Црна Гора је 6. августа 1914. г.

¹ Радоман Јовановић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1860-1878*, Цетиње, стр. 305.

² Новица Ракочевић, *Национална политика и политичка мисао у Црној Гори у уставном периоду 1905-1914. године*, Историјски институт, Београд, 1976, стр. 316.

³ Никола Шкерковић, *Црна Гора на освијету XX вијека*, Београд, 1964, стр. 610.

објавила рат Аустро-Угарској и истог дана краљ Никола је објавио прокламацију позивајући Црногорце у „свети рат за слободу Српства и Југословенства... Аустрија је објавила рат нашој драгој Србији, објавила га је нама”.⁴ Црна Гора није могла другачије, а слобода Српства и Југословенства, о чему стари краљ далековидо најављује, биће темељ Подгоричке скупштине, одржане 26. новембра 1914. г., и стварања заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца, проглашене 1. децембра 1918. г. У њој, на жалост, неће бити краља Николе и званичних владиних представника. Краљ Никола је ушао у рат са великим и нереалним плановима проширења Црне Горе до Дрине и Неретве, а на Јадранском мору од Дубровника до Улциња и Бојаном до Скадра. Рачуна и са Сплитом!

На сједници Народне скупштине Црне Горе, одржаној истог дана, посланици су ватрено и патриотски позивали „сложно у свети бој”. Секуле Дрљевић, као последњи говорник у Скупштини, исказује свој и заједнички став и одлуку: „Сукобио се аустријски империјализам са српском државном идејом... обје су српске краљевине сада једно, и црногорски народ извршиће своју дужност, жртвујући све за отаџбину, за спас уједињења српства”.⁵ У најтежим данима за Црну Гору сваки Црногорац, попут С. Дрљевића, у уједињењу види спас, свјестан да историјског идеала нема без жртава.

Црна Гора је у Први свјетски рат ушла са великим људским губицима у балканским ратовима, а финансијски је била потпуно истрошена. Организација црногорске војске је била заснована на племенско-територијалној основи, а као таква била је неспремна за један нов и тежак рат. Црна Гора није оскудијевала једино у борбеном војничком моралу. Технички неспремну и војнички необучену, црногорску војску су чекала тешка искушења. Наредбом војног министра бр. 191. од 28. јула 1914. г. црногорска војска, која је бројала око 45.000 војника, подијељена је на четири одреда: Ловћенски, Херцеговачки, Санџачки и Старосрбијански. Ловћенски је покривао простор изнад Боке, Грбља, Будве и Паштровића, и планинским масивом према Грахову. Херцеговачки фронт се простирао од Грахова до Шћепан-поља, а од Шћепан-поља до границе Србије се пружао Санџачки одред, а Старосрбијански одред је утврђивао границу према Албанији. Главни напад Аустро-Угарске очекивао се на Србију, и зато је стратегијски Санџачки фронт имао посебну улогу – спријечити непријатеља да раздвоји црногорску од српске војске и обезбиједити сјеверне границе Црне Горе. Овај фронт, дуг скоро 500 км, развукао је војску, недовољно броју и спремну. Свијест сва-

⁴ Исто, стр. 613.

⁵ Новица Ракочевић, *Црногорска народна скупштина 1905-1914*, Подгорица, 1997, стр. 167.

ког црногорског војника била је на висини историјског ослободилачког и ујединитељског циља. Црногорски суверен и влада нијесу нигдје и никада јавно, сем у скупштинској расправи, објавили смјер својих ратних и политичких циљева, али иако је Скупштина била показатељ односа званичне Црне Горе и народа према наметнутом рату, она није добијела званични политички акт који би имао комуникацију са унутрашњом и међународном јавношћу. Скупштина Србије је 7. 12. 1914. г. усвојила Нишку декларацију, којом влада званично износи своме народу и свијету своје ратне и политичке циљеве: ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца. Иза декларације стали су народ, влада, круна, војска и грађанска буржоазија. Све до данас је различито тумачење циља те декларације. За једне је то, који су у већини, ослобођење српских земаља, а за друге хегемонија вјешто утемељена у званичном политичком акту. Иако је у суштини циљ рата био ослобођење и уједињење, не могу се заобићи неки империјални циљеви невелике државе.

Црна Гора са својим економским и војним потенцијалима није могла да прати Србију, која је послје 1903. г. задобила већи престиж на Балкану, а нарочито код Русије. Династичко питање је оптерећивало међусобне односе. Већина црногорских интелектуалаца и народа је била за уједињење са Србијом, као једног народа у једну државу.⁶ Србија никада званично није поставила питање уједињења до капитулације Црне Горе, све да се не би заоштравали односи, што ни савезници нијесу дозвољавали. Произлази да је Србија имала веће предности у ратним и политичким акцијама од Црне Горе. Уз то, Србија је водила и заједничке ратне операције са црногорском војском, али је своје укупне интересе стављала у први план. Рат је у ствари обавезао савезнице на тијесну војну сарадњу.

Прва иницијатива о заједничкој војној сарадњи дошла је са Цетиња, а српска влада и њена Врховна команда су је прихватиле, поготову што је Србији било веома стало до садејстава. Генералштаб српске војске 26. јула 1914. г. усвојио је црногорски захтјев и донио одлуку о заједничком дејству у рату. Руски дипломатски представник на Цетињу Обнорски упозорава црногорску владу да се држи изјаве дате Русији и Србији и да распоред своје војске изврши према плану српске Врховне команде. Начелник штаба српске Врховне команде, војвода Радомир Путник изразио је 6. августа 1914.г. „Заједнички план дејства српске и црногорске војске у рату против Аустро-Угарске”. Двије трећине црногорске војске је издвојено за заједничке акције са српском војском према Сарајеву. Све до капитулације црногорске војске овај план ће повремено изазивати спорења између краља Николе и српске Врховне коман-

⁶ Новица Ракочевић, *Црна Гора у њеном свјетском рату 1914-1918*, Цетиње, 1969, стр. 56.

де. Неприхватање плана од стране Црне Горе значило би уступак непријатељу. За начелника штаба црногорске Врховне команде, који је образован 23. августа 1914. г., краљ Никола је поставио генерала Божа Јанковића, а за помоћника пуковника Петра Пешића. Наредбом црногорске Врховне команде 25. августа 1914. г. формирана је Санџачка војска, чији је задатак био да штити лијеви бок и позадину Ужичке војске на правцу Сарајево – Гласинац – Рогатица и према Прачи. Ова формација је са малим предасима водила дуге и тешке операције од средине септембра 1914. г. до почетка јануара 1916. г., до одсудне Мојковачке битке.

За појаву кризе у црногорској војсци Никола Пашић указује да треба „неговати досадашње односе са Црном Гором и појављене несугласице братски решавати”.⁷ Слаба опремљеност, попуштање у дисциплини и неспреман старјешински кадар учинили су своје, али је превазиђено стање наглог повлачења пред непријатељем крајем октобра 1914. г.

Краљ Никола је од почетка рата у савезничким круговима сумњичен да је склопио тајни споразум с Аустро-Угарском, као и због неприкривене аустрофилске политике принца Петра. Пребацивало му се, с разлогом, да није усклађивао своју политику са политиком савезних влада. У овим и сличном изјавама и упозорењима било је понекад и претјеривања. Нико није пружио доказ о наводном тајном споразуму с Аустро-Угарском.

У јуну 1915. г. црногорска војска је ушла у Албанију и у Скадру свечано дочакана 27. јуна од становништва. Силе савезнице су упозориле Црну Гору да се у питању Скадра мора повиновати њиховој одлуци. Генерал Јанковић подноси оставку 26. јуна, јер је операција заузимања Скадра вођена без његовог знања и одобрења. Намјесто Јанковића постављен је пуковник Петар Пешић. Руски представник на Цетињу Обнорски изјављује да је задовољан што је Пешић остао у Црној Гори „на срећу за српско-црногорске односе...”⁸ Овако неће, касније, размишљати многи из црногорске владе и краљевог ближег окружења. Новица Ракочевих своје виђење односа српске војне мисије према краљу Николи, утемељено на изворним документима, означава као тежњу да се ослаби политичка позиција краљ Николе, али се не може говорити „да је званична Србија радила на дезорганизацији војске... За српску Врховну команду црногорска војска била је, војска са ратничким духом (јуначка војска) и великим националним патриотизмом...”⁹ У свему томе настојању помагао је и Никола Пашић да краљ Никола дође у паси-

⁷ Исто, стр. 63 (фуснота 82).

⁸ Исто, стр. 82.

⁹ Исто, стр. 81-83.

ван положај. Народ и војска Србије и Црне Горе остали су по страни од свих закулисних радњи својих владајућих, али су у заједничким ратним операцијама постигли пуно јединство и испомагање. Велика је била помоћ коју је Србија пружила Црној Гори у наоружању (топови, новчана помоћ у износу 17 милиона динара за храну).

Разлози за сумњицења и подозрења, с једне и с друге стране, су постојали, али су они бивали претјерани или неосновани у појединим ситуацијама и односима. О томе свједочи телеграм

„бр. 36. 1914 Цетиње
Г. Сердару Јанку
Ком. Санџачког одреда
Ову депешу дешифрирајте ти
и Митар и нико други

Обојцу вас љубим као од срца два сина то ја мним сами знате, па вас кумим Богом свемогућим и свијема свецима чувајте ми тај остатак моје војске којим управљате. Немојте да ми испогубају Црногорци јер Бог зна што нас најпосље чека. Непуштите да вас ко нука на јурише и касапницу. Крваве се славе прођите, а гледајте ће се може уљест и изаћ не сломјене главе, јер вам опет кажем потоња се гледа, за ово ме разумите добро. Браћа Србијанци имају доста људи и они могу их трошити да им се мало познаје а ми као што знате имамо мало а много смо их изгубили. Ако вам ово не буде вазда пред очи нека сте од Бога и од мене проклети –

Ваш пуно замишљени
Краљ”.¹⁰

Шифровани телеграм упућен Ј. Вукотићу и М. Мартиновићу потврђује велику очинску бригу старог краља за своје Црногорце. У дијелу у коме се истиче да „Браћа Србијанци имају доста људи...” краљев однос је веома чудан, несхватљив и циничан, као да су у питању брави, а не њихови братски савезници, јер није истина „да им се мало познаје”, прије свега што је у тој великој свјетској кланици изгубило животе преко милион Срба. Црногорске војсковође се нијесу уплашили његове клетве, а Бога сигурно јесу, зато су са својим храбрим Црногорцима, великим срцем, испуњавали операцијске задатке и били спремни да до задњег Црногорца изгину за величанствену Црну Гору и Србију мученицу. Од истине нико није побјегао!

¹⁰ Драгољуб Живојиновић, *Борба Црне Горе за ојсџанак 1912-1922*, Београд, 1996, стр. 161-162 (прилог).

Главни удар аустроугарских и њемачких снага на Србију почео је 5. октобра 1915. г. Црногорска Врховна команда издаје наређење Јанку Вукотићу команданту Санџачке војске да, због повлачења српске војске ка Косову, на правцу Прибој – Нова Варош – Нови Пазар, осигура њено извлачење. Завршни дио телеграма наде и вјере гласи: „... ако Санџачка војска осигура овај правац и не дозволи непријатељу дејство њиме у позадину српске војске, онда се одужила Српству, иначе српска војска биће доведена у критичну ситуацију”.¹¹ Операције црногорске Санџачке војске од 22. октобра до 16. новембра 1915. г. су најтеже и најзначајније на њеним фронтима. Пошто је пресјечена одступница српској војсци према вардарској долини, она се са Косова почела повлачити преко Албаније за Скадар и Драч, а преко Црне Горе 3. децембра.

Црногорска војска истрајава на том великом и одговорном задатку очувања одступнице братској српској војсци. Није се гледало на жртве, само да се изврши наредба. У тактичком одступању Санџачка војска је посјела положаје Левер Тара – Мојковац – Турјак – Чакор, на којима је добила друго наређење спаса или пропасти: „... наши положаји на Тари имају(се) бранити најодсудније и до последњег човјека”.¹² Циљ је био да се осигура повлачење Прве српске армије од Андријевице и друге српске армије од Подгорице. У периоду од 17. децембра до 23. децембра аустроугарске трупе вршиле су снажан напад према Мојковцу, Беранама и Чакору. Мојковац је за двије војске требало све да ријеша.

Напад аустроугарске војске на све фронтове црногорске војске почео је 5. јануара 1916. г. са премоћи у физичкој сили 3:1, у артиљерији 8:1. Сама Санџачка војска је 18 мјесеци држала фронт од 160 km. Непријатељске снаге су тек 10. јануара 1916. г. заузеле Беране, а главни напад је усмјерен 6. јануара, на Бадњидан, на Мојковац. Непријатељ је одбијен, а у објавама се истиче да су Црногорци побједници на Мојковцу. Црна Гора се одужила Србији, бранећи Мојковац, док се буде стварала и писала историја. Риједак је такав подухват у историји балканских народа и шире. Са знатном сигурношћу се може тврдити да би заробљавање и уништавање српске војске била њена историјска катастрофа с неизвјесном будућношћу. Побиједила је свијест Црногораца да спасу своју браћу и себе.

Приликом предаје одликовања Карађорђевог звијезде дивизијару Јанку Вукотићу регент Александар је рекао: „Војводо, Ви сте се више

¹¹ Исто, стр. 116.

¹² Исто, стр. 118.

него одужили Српству, зато ми је драго што ми се пружила прилика да Вам лично из руке у руку предам за сада ово моје мало признање”.¹³

Црногорска Врховна команда није благовремено обавила припреме за одбрану Ловћена. Аустроугарска артиљерија је ујутро 8. јануара 1918. г. са тврђава и бродова обасула Ловћенске положаје, а у борбама од 9 - 11. јануара заузет је масив Ловћена, који је историјски и духовни симбол Црне Горе. Пад Ловћена је забринуо и Николу Пашића, па је изјавио савезницима да постоји опасност да непријатељ угрози правац према Скадру.

Краљ Никола је прихватио одлуку владе од 11. јануара да се од непријатеља тражи мир, што је било незамисливо и супротно резолуцији коју је Народна скупштина донијела 1. августа 1914. г. Поново су у савезничким круговима оживјела сумњичења краља Николе о тајном споразумијевању са непријатељим. Црногорски суверен није усклађивао своју са савезничком политиком. За њега се држи да води дволичну политику.¹⁴ Аустроугарска Врховна команда поставила је оштре услове примирја: предаја оружја и предаја српских трупа затечених на црногорској територији. Цетиње је пало 13. јануара. Сјутрадан, 14. јануара, Петар Пешић подноси краљу Николи рапорт о стању у војсци и предлаже суверену да тражи мир од Аустро-Угарске, а двор, влада, Врховна команда и акредитовани дипломати да се повуку у Скадар. Постоје двије верзије овог рапорта, касније измијењене, али чињеница је да је Пешић понудио капитулантско рјешење. Црногорска влада је примила у Подгорици, 15. јануара, одговор аустроугарске владе и цара, али је све остало као и у претходном одговору. Пуковник Пешић је 17. јануара напустио Подгорицу и отишао за Скадар, као израз прекида командовања и сарадње због прихватања капитулације. За новог начелника Врховне команде краљ је поставио дивизијара Јанка Вукотића.

На дан 18. јануара Јанко Вукотић је издао црногорској војсци наредбу, која је унијела забуну. Наређује се повлачење војске и оставља могућност остајања код својих кућа, што је било противурјечно. У неизвјесности и хаосу краљ Никола 19. јануара напушта Подгорицу и одлази у Скадар, а 21. јануара стигао је у Медово и истог дана неповратно отишао у туђину, у избјеглиштво. У сусрету краља Николе и регента Александра на албанској обали, дјед је предложио младом Карађорђевићу да иде са њим у Бриндизи на лијечење, а унук је одговорио: „Ја деда никуда нећу да идем. Где буде гроб српској војсци, нека буде и

¹³ Споменница прославе 25-годишњице мојковачке битке, Београд, 1940/41, стр. 14.

¹⁴ Драгољуб Живојиновић, *Борба Црне Горе за ојсџанак 1914-1922*, Београд, 1996, стр. 178.

мој гроб”.¹⁵ Дивизијар Вукотић је 21. јануара саопштио војсци и народу, на основу наређења министра војног, да се разиђе са положаја, да ње више нема, већ само народ да постоји. Тако је изабрана капитулација војске, дакле најгоре рјешење у рату. Црна Гора је доживјела највећу народну и државну катастрофу од Косова 1389.г. Предала је први пут ником до тада неположено оружје! Пуцала је свијест Црногораца, мучила се и кидала душа. Нестало је своје куће, нестало је свијета!

Полагањем оружја нестало је црногорске војске и престала је да постоји црногорска држава. Краљ Никола, маниром искусног политичара, није потписао капитулацију, али та уставноправна формалност није зауставила појаву настајања политичких, државноправних, социјалних, етичких и других посљедица. Црна Гора је као чланица савезничких сила престала да доприноси даљем току ратних операција, иако је њен учинак током 18 мјесеци ратовања био несумњиво значајан, прије свега за Србију, али и за заједничку ратну ствар савезника. Црна Гора је, на основу међународног права, лишена могућности да задржи и очува било који од конститутивних елемената државе (територија, становништво и суверена власт).¹⁶ Чин капитулације ће произвести низ крупних тешкоћа и препрека за избјегличку владу, чин уједињења, Божићну побуну, Мировну конференцију и остало.

Три су незаобилазна питања која траже одговор: Зашто је дошло до капитулације? Ко је крив за капитулацију? Да ли је постојало неко друго рјешење? Утемељен одговор може да разријеша научне дилеме, политичке спорове, психолошка стања, неисторијску свијест и друго.

Црна Гора је из Балканских ратова изашла са знатним губицима и материјално потпуно истрошена. У Први свјетски рат је ушла војно неприпремљена, непопуњена и са застарјелим наоружањем. Војска није прошла кроз редовну и систематску обуку, а недостатак школованог кадра био је присутан. Овакво стање је било посљедица економске неразвијености Црне Горе, несређених политичких прилика у Краљевини, краљевског конзервативизма и др.¹⁷ Црногорска војска је била једна од ријетких које нијесу имале генералштаб, који је требало да разрађује стратегију ратовања, нити је имала своје врховне команде. У рат је ушла без ратног плана, а план мобилизације и концентрације војске није био урађен. Овакво наслијеђено стање објективно је отежало положај

¹⁵ Александар Драшковић, *Мојковачка биџика*, Подгорица, 1996, стр. 393-394.

¹⁶ Гавро Перазић, *Несјанак црногорске државе у њрвом свјетском рајџу*, Београд, 1988, стр. 13-15.

¹⁷ Новица Ракочевић, *Црна Гора у њрвом свјетском рајџу*, стр. 50.

Црне Горе у великом рату у који су два зараћена блока ушла са великим техничким, ратним и политичким амбицијама и циљевима.

О држању краља, двора и савезника, који су у обиму својих моћи допринијели капитулацији, излажемо у одговору на питање о кривци за предају славног црногорског оружја.

У односу савезника према Црној Гори Италија је више од осталих водила бригу о заједничким интересима сила Антанте, али је незванично показивала резервисаност према Црној Гори, која јој је била сметња у плановима за Балкан. Од септембра 1915 .г. Италија више не шаље храну и ратни материјал, отказује давање зајма Црној Гори. „Тврдоглавост, на обе стране, отворили су пут, поред осталог, ка капитулацији Црне Горе...”¹⁸ Д. Живојиновић износи став Шпаније, која је сматрала да је капитулацији Црне Горе у великој мјери допринијела Италија својим пасивним држањем.¹⁹

Савезници нијесу ништа предузели, а могли су и требало је да то чине, да се укупна ратна и политичка ситуација промијени у корист Црне Горе. Тај смјер дјеловања захтијевао је општи интерес савезника. Уосталом, силама Антанте је било стало да Црна Гора не потпише мир са Аустро-Угарском, односно да не капитулира. Заборављена је она силна ослободилачка енергија изражена на Скадру и Брегалници. Савезничке велесиле и даље су гледале на краља Николу са неповјерењем због некаквог наводног тајног споразума, али се нијесу могли сакрити разговори круне с аустроугарским представницима.

Савезничке силе су, пратећи развој догађаја, вјеровале да је капитулација Црне Горе неминовна, али јој нијесу пружиле помоћ у храни, одијевању, ратној опреми и кредитима. Црној Гори, земљи великог ратног прегнућа и достојанства, исцрпљеној и погибијама својих бораца знатно проријеђеној, у крвавој агонији нико није пружио прву и хитну помоћ. Да је тако нешто урађено, црногорско оружје и морал би знатно више вратили савезничкој ствари. Краљ Никола је држање Италије назвао издајничким. Излаз није био у капитулацији, а друго рјешење се није планирало и прихватало од стране краља и владе. Савезнички став ишчекивања и калкулисања био је кобан за Црну Гору.

У нашој историографији су подијељена мишљења о кривцу за капитулацију. У већем броју су они истраживачи који доказују да су главни виновници овог понижавајућег догађаја и чина краља Николе и влада, а у мањини су заступници мишљења да одговорност носе Петар Пешић и Никола Пашић, односно званична Србија. П. Пешић и Н. Пашић се сматрају искључивим кривцима јер су својим радњама и одлукама изнудили такву катастрофу. Занемарује се да је вођење ратних операција

¹⁸ Драгољуб Живојиновић, нав. дјело, стр. 181.

¹⁹ Исто, стр. 196.

црногорске војске у искључивој надлежности црногорске краљевске војске, која се није договорала са српском владом када је донијела судбоносну и кратковиду одлуку да затражи мир. Отуда, „званична Србија се не може окривити за капитулацију црногорске војске”.²⁰ Оданост црногорској држави није разлог тражења кривца тамо гдје га објективно нема! П. Пешић није био довољно одлучан у расулу прије капитулације да изађе са другим рјешењем.

Пешићева оцјена о тим судбоносним данима за Црну Гору криво је тумачена или прећуткивана. „Командни елеменат и ако није имао велике научне спреме, ипак је био добар... Црногорска војска имала је велико поверење у српске официре, али исто тако Црногорци су ценили и своје способне и храбре официре...”²¹ Овај суд о значају црногорске војске је уобличен у коначном ставу: „То су дела црногорске војске. То је њена Историја ратова и то славна историја... капитулација Црне Горе бацила је љагу на образ Црногораца, али зато није крива црногорска војска, већ њен краљ и одговорна влада”.²² Није потребно посебно анализирати овај суд, али је неоспорно за историографију узети у обраду и оне изворе који скидају засторе једностраности и унапријед задатих мишљења. Полемика која је вођена између П. Пешића и групе високих српских официра у „Правди” од 25. маја 1925. г. о капитулацији Црне Горе је продужетак спорења која су започела међу њима у вријеме повлачења српске војске преко Црне Горе.²³

У политици, војсци и јавности, одмах послје капитулације, за злу судбину се окривљују краљ Никола и влада. Категоричан и на изворима поуздан суд износи Новица Ракочевић: „Окривљавати за капитулацију било кога другог – историјски је необјективно и не одговара чињеницама... да су краљ Никола и влада Лазара Мијушковића били за повлачење, ни Пешић ни Пашић не би могли то спријечити”.²⁴ Овим је јасно исправљен неувјерљиви исказ Црне Горе, а не прва и најодговорнија лица у црногорској држави. Искривљено мишљење постало је политички програм заснован на тези да од јануара 1916. г. за сва пропадања Црне Горе сноси кривицу Србија. Овакво мишљење искривљује историјску свијест и као такво може бити злоупотријебљено, са другим непоузданим исказима, у нове подјеле и несреће. Историја се не смије претворити у антиисторију!

²⁰ Новица Ракочевић, *Црна Гора...*, стр. 196.

²¹ Петар Пешић, *Црна Гора у свейском рају*”, „Ратник” за 1925/1, стр. 16.

²² Исто, стр. 17.

²³ Новица Ракочевић, *Црна Гора...*, стр. 197.

²⁴ Исто, стр. 195-196.

Један извор високе вриједности, недавно први пут објављен, пружа више свјетлости на догађаје од капитулације Црне Горе до Крфске декларације 1917. г.²⁵ Никола Пашић у званичном меморандуму српске владе упућеном 16. новембра 1917. г. српским посланицима акредитованим код савезника износи развој догађаја од капитулације јануара 1916. г. до јула 1917. г. Упознаје српске дипломате да је краљ Никола у избјеглиштву, априла 1916. г., покушао да на Лазара Мијушковића, председника владе у оставци, пребаци одговорност за вођење преговора о миру с Аустро-Угарском и за капитулацију Црне Горе.²⁶ Исто тако је у избјеглиштву краљ настојао, пошто прва комбинација није прошла, да један дио кривице пребаци на пуковника Петра Пешића. „Исказима г. Пешића, доцније се видело да овај нити је чинио какве предлоге Краљу Николи за мир и капитулацију, нити је то могао чинити, јер је био обичан официр у служби Црногорске Војске, а никакав наш изасланик”.²⁷ Овај званични меморандум указује да није крива званична Србија за капитулацију Црне Горе и њен нестанак као субјекта међународног права. Тако отпада и вјешто конструисана теза и идеја о велико-српском хегемонизму и непријатељском ставу Николе Пашића према Црној Гори.²⁸ Наша оданост према Црној Гори и краљу Николи не смије да буде на штету других, који непобитно(!) нијесу кривци за велику трагедију Црне Горе и наш колективни и појединачни удес. Црногорски краљ није издао, што је најбитније, али то не умањује његову велику одговорност пред судом Историје у јануарској несрећи 1916. г. Историјска истина и историјска свијест не могу почивати на непоузаним доказима, а кованице о наводној кривици Србије имаће малу историјску дјелотворност.

Дивизијари Јанко Вукотић и Митар Мартиновић, велики стратежи црногорске војске, без имало увијања казују пуну истину о смакнућу Црне Горе у понижавајућој капитулацији. Ј. Вукотић истиче: „Много би боље учиниле и више користиле своје крају, напаћеном нашем народу, разне владе краља Николе да су имале толико смјелости, па да су одмах рекле праву истину о капитулацији Црне Горе, него овим измишљањем и конструисањем разних докумената, који нијесу никад ни постојали”.²⁹ М. Мартиновић, на питање краља–Господара о кривици за

²⁵ Ђорђе Станковић, *Никола Пашић о црногорском питању 1917*, Југословенски историјски часопис, 1-2./1996.

²⁶ Исто, стр. 203, 204.

²⁷ Исто, стр. 204.

²⁸ Исто, стр. 201.

²⁹ Јанко Вукотић, *Успомене из три раја*, Београд, 1996, стр. 213.

пораз, одговара: „Врховна команда Господару и нико други”.³⁰ Оштре критике упућују у својим биљешкама краљу Николи „јер је напустио свој народ у накритичнијем часу његовог опстанка”.³¹

Тиме није још исцрпљена расправа о овом врло значајном питању из историје Црне Горе.

Истраживања Д. Живојиновића се не могу заобићи, поготову зато што су утемељена на страним и домаћим изворима и што се његовој објективности не може ставити приговор. Аутор озбиљне студије примјећује да је краљ Никола зазирао од уједињења са Србијом из чисто династичких интереса. Енглеска је током рата подржавала уједињење Србије и Црне Горе, јер је независна Црна Гора могла постати историјски анахронизам. Тиме је ова империјална сила била противу начела легитимитета, а за начело народности, јер су Црногорци и Србијанци за њу један народ.³²

Све је упућивало краља и владу да се држе смјера који су трасирали савезници, али су они донијели супротну одлуку која ће успоставити један други реалитет. Једино оправдано рјешење је могло бити у одступању краља, владе и војске за Скадар, али ово није постала чињеница која би сабрала све црногорске снаге, попут српских, на страни савезника – без оних крупних и трагичних посљедица, до данас незалијечених и неразбистрених. У укупним односима Србија је код савезника имала предност у вођству њене династије у будућој држави, али би у новонасталој ситуацији лакше било наћи повољно рјешење и за Црну Гору и њену династију.

Постоје бројни разлози за то што се краљ није одлучио за одступање, него је прихватио капитулацију коју Црна Гора историјски није познавала.

Током дугогодишње владавине краљ Никола је постао заробљеник сопствене аутократије, која му је искривила државничке видике, стваралачки замах, отупила моћ праћења и процјене догађаја итд. У окружењу сарадника, који су поштовали вољу Господара и његових синова германофилског расположења и опредјељења, није било одлучности да се иде у сусрет догађајима или да се иде испред њих. Династички интереси, које је стављао у први план – испред заједничких циљева и интереса савезничких сила – усмјерили су га на политички маневар којим је требало да осигура повољан положај, у једној или другој побједничкој варијанти. Водио је дволичну политику, рачунао је да ће му одуговлачење донијети сигурност у опредјељењу, плашио се уједињења и у ди-

³⁰ Митар Мартинвић, *Рајине године 1912-1916*, Београд, 1996.

³¹ Исто, стр. 139.

³² Драгољуб Живојиновић, нав. дјело, стр. 229.

пломатским везама с Аустро-Угарском правио је нереалне планове о великој Црној Гори. Право је чудо да се програми и циљеви краља Николе не дефинишу као хегемонистички и империјални, а називају се експанзионистичко-хегемонистички ослободилачки ратови другог владара, који је у најтјешњој вези са Црном Гором. Такве конструкције и измишљотине и данас имају разорну снагу. Није истраживачу циљ одбрана краља Петра Карађорђевића, већ одбрана истине! Додатно су подмакле године владарење усмјеравале државу да у најтежој ситуацији уђе у кобну пасивност.

Кратак период од пада Ловћена до одласка краља Николе из Црне Горе испуњен је активношћу Господара „да се црногорска војска доведе у безизлазну ситуацију”.³³ Тако је, у ствари, створен план да се изигра војска, која није жељела да положи оружје. Произлази да није званична Србија крив за капитулацију црногорске војске. Сваком Црногорцу, од сељака и варошанина, војника и студента, радника и државника, научника и умјетника – незацијељена је историјска рана капитулација Црне Горе 1916. г. – али се мора признати да је искривљивање истине о овома догађајима произвело до данас силну енергију мржње и страха од Србије. Истином и миром у слободном и демократском дијалогу у политици, јавном животу, публицистици и науци – треба спријечити експлозију ове психолошко-историјске енергије.

Историјску и моралну одговорност краља и владе нарочито потврђује и отежава чињеница непобитна да је краљ сваки предлог и идеју о одступању одбацивао, добрим дијелом из разлога што је страховао да ће се црногорска војска на Солунском фронту добровољно поистовјетити са српском војском.

Погоршање ратне ситуације захтијевало је од краља да се предузму све мјере за повлачење војске. Влада је на брзину израдила план одступања двора, владе и војске, али је краљ одлагао одступање. На поновни захтјев владе да се ово крупно питање што прије ријешити, краљ је негативно одговорио: „Није у традицији моје куће да бјежи. Хоћу да погинем овдје са Црногорцима, бранећи отаџбину”.³⁴ Одлазећи за Италију, краљ је у бјеганији ипак заборавио и на војску и на народ.

У посјету Цетињу дошао је 22. децембра 1915. г. предсједник српске владе Никола Пашић. Краљ и влада указали су високом госту из братске Србије велику пажњу. Н. Пашић је истакао да је Србија своју војну и политичку судбину везала за савезнике и да је савезници неће одбацити. Предлаже и нуди краљу, у повјерљивом разговору, да црногорска војска са краљем и владом одступа заједно са Србијанцима и да

³³ Новица Ракочевић, *Црна Гора...*, стр. 229.

³⁴ Саво Вулетих, *Демисија црногорске владе у децембру 1915. године*, Записи, књ. XV, бр. 4. 1936. стр. 212.

у Албанији чекају помоћ од савезника. Краљ је у вјештом изговору дао неодлучан одговор.³⁵

На основу свих распложивих сазнања са сигурношћу се може тврдити да су краљ и влада имали све услове да омогуће повлачење војске у Албанију. Све што се дешавало од 10. јануара до 21. јануара 1916. г. упућује недвосмислено да је краљ као суверен државе и врховни командант војске најодговорнији за капитулацију. Црногорска војска није била спремна војнички да одбрани своју земљу, зато је једини излаз за њу био повлачење. Црногорска војска се није повукла, јер је краљ Господар није позвао да то учини, а она би се сигурно одазвала на позив. Ми смо разматрали двије варијанте, оне које карактеришу стање у јануару у Црној Гори. Краљ Никола је у ствари изабрао трећу варијанту – дозволио је капитулацију војске, а сам се повукао у Француску. Није подијелио судбину војске и народа у једној од варијанти које смо изложили. Српска влада и њена Врховна команда нијесу могле утицати на рад црногорске владе, која је доносила самостално далекосежне одлуке са посљедицама у име суверене црногорске државе. И поред спољних фактора, на капитулацију Црне Горе су одлучујуће утицали унутрашњи фактори: краљ, влада и Врховна команда црногорске војске.

Капитулација Црне Горе, за коју је најодговорнији краљ Никола, није чин издаје! Краљ Никола није издајник! На основу чл. 7. Устава за Књажевину Црну Гору из 1905. г. књаз-краљ је овлашћен да објављује рат и закључује мир. Не мијења суштину проблема то што краљ није потписао капитулацију, нити је неко од одговорних добио од њега за то пуномоћје, јер терет одговорности пред Историјом и Народом пада на њега.

Послије капитулације Црне Горе 1916. г., а нарочито послије уједињења, краљеви политички противници га квалификују као издајника, што нема уставног покрића и историјског основа. Претјерује се толико да се поништава сав његов велики историјски учинак до јануара 1916. г. Историјски извори и чињенице пружају довољно доказа да је краљ Никола извео промјене које су дале нов квалитет садржају стварности Црне Горе 1860-1914.³⁶

Ослободилачким ратовима 1876-1878. г. и 1912-1913. г. више него два пута је територијално проширена Црна Гора, школство и просвјета су у замаху, законодавство прати савремена достигнућа правне мисли, изражено највише у Општем имовинском закону из 1888, реформе

³⁵ Новица Ракочевић, *Црна Гора...*, стр. 146-147.

³⁶ Изузетак су политичке подјеле и сукоби настали доношењем конзервативног Устава из 1905. г. Овај правно-политички акт је гарантовао листу темељних уставних слобода, права и обавеза, па је покренуо црногорску заједницу у освајање слобода и демократије.

обухватају: цркву, војску, финансије и правосуђе. Култура и издаваштво су у успону, увећан је међународни уговорни капацитет Књажевине-Краљевине, изражена је историјска тежња за уједињењем са Србијом, велик број младих Црногораца се школује у иностранству (Србија, Русија, Аустро-Угарска, Француска), уводе се техничка достигнућа (саобраћај, телеграф, радио, штампарије итд.), знатно је порастао углед Црне Горе у свијету. У свему томе је најзаслужнији краљ Никола. Краљу Николи се, дакле, не може ни скидати кривица за оно што је учинио кратковидо, ни поништавати оно што је далековидо урадио. Краљ Никола је познат владар чији је крај неславан!

Са капитулацијом настаје страдање и мучеништво Црне Горе: страх, душевна клонулост, ропство, логори, глад, болести, прогони, подјеле и друге невоље.

Избјељичка влада и Црногорски одбор за народно уједињење

Капитулација Црне Горе компромитовала је избјељичку владу и краља. Од њих потичу све акције да међу савезницима поправе свој незавидан положај. Влада ће дуго бити у једној врсти изолације, али велике силе савезнице ће оставити своје посланике на двору. Тако су одузели право непотпуној влади у Црној Гори, коју су чинила три министра, да их заступа у име владе и народа. Два дијела владе, онај у Француској и крњи у Црној Гори међусобно се споре и оптужују због капитулације, што све поприма ружне димензије и ствара неповољан суд савезника. У марту 1916. г. краљ Никола износи руском посланику своје погледе на будућност Црне Горе, која мора остати независна и територијално проширена. Савјетовано му је да је најважније да се ради на већем зближавању са Србијом.³⁷

Нову владу је крајем априла формирао Андрија Радовић, који је доста урадио на побољшању положаја краља Николе код савезника. Убрзо је краља и краљицу примио предсједник Француске Републике Пенкаре. Након тога влада се сели из Бордоа у Неји код Париза, гдје је Француска створила повољне услове за политичку и дипломатску активност краљу и црногорској влади, која одржава дипломатске односе са Русијом, Италијом, Француском, Енглеском, Србијом и посредно са Грчком. Питање уједињења Црне Горе и Србије ускоро је постало камен спотицања владе и краља.

Предсједник владе Андрија Радовић поднио је 18. августа 1916. г. меморандум у коме предлаже уједињење Црне Горе и Србије. У меморандуму се истиче да династички интереси не смију бити препрека овом историјском циљу; зато се предлаже да краљ Никола абдицира у

³⁷ Димитрије Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград, 1962, стр. 157.

корист регента Александра, а затим би наизмјенично наслеђивали мушки потомци једне и друге династије. Краљ је изјавио да је сагласан с меморандумом, али би о томе требало рјешавати послје повратка у Црну Гору. Краљ је септембра 1916. г. посјетио Италију, на њен позив, а након повратка из Италије – одбијао је све комбинације о абдикацији. Политички интереси Италије и њена вјешта дипломатија упливисали су на краља и владу. Да би био сигуран за наступајуће догађаје, краљ ради на формирању своје војне јединице, што није у складу са меморандумом. Због свега овога министар Јанко Спасојевић подноси оставку, убрзану инструкцијама српске владе са којом је одржавао везу и сарађивао.

Андрија Радовић подноси и други меморандум краљу Николи, 17. јануара 1917. г., указујући на потребу уједињења и прихватања предлога из првог меморандума. Руски цар, заштитник ове двије државе, рјешавао би сва спорна питања, савезници би о свему били обавијештени, а по ослобођењу би народ јавно исказао своју вољу о уједињењу. Краљ дипломатски одлаже питање уједињења за касније, јер „није још вријеме”. Андрија Радовић подноси оставку. Краљ признаје у јануару 1917. г. да савезници „држе у својим рукама нашу будућност”.³⁸ Ова краљева умјесна мисао није га отријезнила 1918. г. и 1919. г. да прихвати историјску реалност процеса и односа снага. Истиче да је заслужан, јер „нико живи у Српству не може и неће рећи, да је прије мене био фактички покретач тог народног и мог идеала” уједињења.³⁹ Краљ је стално, од 1.08.1914. г., неодлучношћу, тактизирањем и ишчекивањем, разапет између себичних династичких интереса и односа и планова са Србијом и савезницима, што ће га одвести у слијепу историјску улицу.

Избјегличка влада је са новим предсједником Милом Матановићем формирала 4. фебруара 1917. г. Комитет краљевског Црвеног крста у Женеву, који је помагао интернирце и Црну Гору новчаним прилозима, који су били нередовни и недовољни, али ни Комитет није био у могућности да више пошаље.

Црногорска влада ће развити живу политичку активност да од савезника добије подршку да послје рата остане независна држава какав је државноправни и међународноправни статус за њу, Србију и Белгију пројектовао Вудро Вилсон. Све је том циљу подређено: Божићна побуна, Мировна конференција и одметнички покрет. Ускоро се појављује организована политичка снага, која ће бити оштар противник црногорској влади у питању уједињења.

Никола Пашић пише српском посланику у Паризу, Милану Веснићу, 7. 01. 1917. г., да жели сарадњу с Андријом Радовићем (овај је под-

³⁸ „Глас Црногорца”, бр. 38 од 4. II 1917. г.

³⁹ Исто.

нио оставку) на пословима народног уједињења за које је нарочито заинтересован. „Мени би мило било, ако би радили споразумно.“⁴⁰ Очекује да га посланик о свему извјести. Предстојало је формирање главног одбора по упуштвима Н. Пашића и Црногораца који су се раније изјаснили за уједињење. На састанку 4. марта 1917. г. у Паризу формиран је Црногорски одбор за народно уједињење, у чији састав су ушли: Андрија Радовић, бивши предсједник владе, Перо Вучковић, бивши министар просвјете, Јанко Спасојевић, бивши министар правде, Данило Гатало, бивши министар војни, и Милош Ивановић, судија. За предсједника је изабран Андрија Радовић, а за секретара Милош Ивановић. Оставке двије краљевске владе и појава Црногорског одбора знатно су уздрмале положај краља Николе. Један дио средстава за дјелатност Црногорског одбора посредно је обезбјеђивала српска влада.

Први број органа Црногорског народног одбора лист „Уједињење“ изашао је 2. априла 1917. г. у Женеву. У првом броју се, у ствари, износи програм Одбора. Истиче се значај Српства и уједињења, јер поновни живот народа у двјема одвојеним српским државама ишао би у корист непријатељима. Одбор током 1918. г. у „Уједињењу“ истиче значај унитаризма за заједничку државу, а напада федерализам и аутономију. Андрија Радовић је обавијестио савезничке владе о формирању Одбора и оне су са симпатијама прихватиле овај орган и подржавале су његов рад. Осим преко званичног листа, Одбор своју дјелатност одвија подношењем меморандума савезницима, одласком изасланика у званичне посјете истакнутим личностима политичке јавности, путем стране штампе и на други начин. Одбор је убрзо добио подршку универзитетских професора, новинара и јавних радника окупљених око Роберта В. Сетон-Ватсона у Лондону. Енглеска влада прихвата предлог Одбора о начину рјешавања уједињења Црне Горе и Србије и о абдикацији краља Николе. Одбор је у знатној мјери разобличио капитулантску политику краља Николе, а нарочито о састанцима са представницима Аустро-Угарске, о чему је писала „Gazette de Lausanne“.⁴¹

У својој мисији Одбор је развио живу агитацију међу интернирцима, у Америци међу исељеницима, у Енглеској, Француској и Русији и дијелом у Црној Гори.

Крфска декларација и ослобођење

Југословенски одбор, основан у Лондону 22. јануара 1915. г. као политичка група из југословенских крајева Аустро-Угарске, развио је живу политичку активност на плану ослобођења југословенских земаља и њиховог уједињења у заједничку државу. Ова идеја је наишла на

⁴⁰ Видјети: Димит. Вујовић, нав. дјело, стр. 216.

⁴¹ Драгољуб Живојиновић, нав. дјело, стр. 136.

прихватање и подршку српске парламентарне опозиције и политичких кругова у Лондону, Паризу и Вашингтону.

Српска влада је радила на уједињењу Србије и Црне Горе, а од 4. марта 1917. г. званично се укључио у такав рад и Црногорски одбор за народно уједињење. Долази до сусретања Пашићевих политичких планова и схватања Југословенског одбора реализованог 20. јула 1917. г. усвајањем државно-правног акта под називом Крфска декларација. Постигнута је једнодушност и једногласност „у свима питањима будућег заједничког државног живота. Пре свега, представници Срба, Хрвата и Словенаца понова и најодсудније наглашавају, да је овај наш троимени народ један и исти, по крви, по језику, говорном и писаном, по осјећањима свога јединства, по континуитету и целини територије...”⁴² У првом дијелу текста истиче се принцип самоопредјељења народа, а у другом дијелу набрајају се принципи унутрашњег уређења будуће државе. Крфска декларација представља изјаву представника Краљевине Србије и представника Југословенског одбора о оснивању заједничке државе. Крфска декларација је послије потписивања саопштена савезничким владама. Потписници Крфске декларације су предсједник српске владе Никола Пашић и предсједник Југословенског одбора др Анте Трумбић.

Крфска декларација је поздрављена и прихваћена од Црногораца који су били за уједињење и који су били окупљени око Црногорског одбора за народно уједињење. Тачка 9. Декларације садржи принцип народног самоопредјељења. Истиче се циљ ослобођења и уједињења троименог народа: Срба, Хрвата и Словенаца. „Наш народ поставља као једну нераздвојну целину проблем свога ослобођења од Аустро-Угарске и његовог уједињења са Србијом и Црном Гором.”⁴³ Значајно је што се истиче уједињење југословенских земаља испод Аустро-Угарске равноправно са Србијом и Црном Гором. Нема никаквог присаједињења Црне Горе Србији, а тиме се утире пут уједињењу Црне Горе и Србије, а у сљедећој државноправној радњи 1. XII 1918. г. стварању нове заједничке државе.

Крфска декларација задала је озбиљан ударац политичким плановима краља Николе, који је предузимао много тога да не дође до потписивања овог значајног акта и чинио све да осујети одлазак А. Трумбића на грчко острво Крф ради усвајања и потписивања Декларације. Црногорски двор је у „Гласу Црногорца” нападао не само Црногорски одбор него и српску владу, односно Краљевину Србију и Крфску декларацију, нарочито у бројевима 27-29. Никола Пашић у наведеном меморандуму од 16. XI 1917. г. истиче да се у будућу државну заједницу позивају Хр-

⁴² Драгољуб Јанковић, *Југословенско јединице и Крфска декларације 1917*, Београд, 1967, стр. 481-482.

⁴³ Исто, стр. 483-485.

вати и Словенци „и онда дали су се могли и смели одбацити Црногорци, који су нам много ближи од првих, из неке пажње према Краљу Николи а против народних интереса... Краљевској је влади и нашим представницима на страни дужност да помажу мирним путем унионистички покрет међу Црногорцима... Аномалија је да Црна Гора остане и даље одвојена од Србије из чисто династичких рачуна који се стављају више интереса народа.”⁴⁴ Н. Пашић је увјерљив у свом ставу о црногорском и југословенском питању, што потврђују многи други извори најјаче снаге. Умјесто да се објективно укаже на промашеност политике краља Николе током Првог свјетског рата и у избјеглиштву, Пашић је оглашен за гробара династије Петровића, што не одговара историјским чињеницама. Може се то, само донекле, схватити као покушај да се своја држава и њен краљ ослободе кривице за капитулацију, али су заиста неумољиве историјске истине, а наша везаност и оданост славној династији и црногорској држави је незаобилазна вриједност, као што је у истраживачкој радњи незаобилазна пуна истинитост ослобођена свих емоција, заноса, необавијештености, непознавања проблема, полуфалсификата, мржње и осталог.

Крфска декларација је снажан ударац непријатељима будуће државе, а прије свега Аустро-Угарској, Њемачкој и Италији.

Послије пробоја Солунског фронта и ослобођења Скопља српска Врховна команда донијела је одлуку да упути трупе за ослобођење Црне Горе. Одред који је одређен за Црну Гору и Сјеверну Албанију назват је Скадарске трупе у формацији дивизије, у којој је II југословенски пук заузимао најзначајније мјесто. Овом одреду су биле прикључене француске снаге: ловачки батаљон, двије брдске батерије и 1 ескадрон коњице. Скадарским трупама прикључени су црногорски политичари који су били за уједињење који су имали да у Црној Гори припреме све за овај догађај. За команданта Скадарских трупа одређен је пуковник Драгутин Милутиновић, коме је регент Александар пред полазак из Скопља 8. октобра 1918. г. рекао: „Вама је осигуран чин генералски јер сте то и раније заслужили. При раду у Црној Гори немојте бити мека срца. Краљу Николи треба забранити долазак у Црну Гору по сваку цијену, па ма употријебили разна средства”.⁴⁵ Тада је већ било јасно да је краљ Никола велика сметња уједињењу Србије и Црне Горе. „Француска влада је благонаклоно гледала на све ове планове српске владе. Тако је на захтјев српске владе, а и на захтјев Врховног коман-

⁴⁴ Ђорђе Станковић, нав. часопис, стр. 206-207.

⁴⁵ Видјети: Новица Ракочевић, *Црна Гора...*, 439.

данта савезничке војске, забранила краљу Николи долазак у Црну Гору.”⁴⁶

Истраживач на овом мјесту примјећује: да краљ Никола није напустио војску и народ у јануару 1916. г., као и да није водио онакву политику са Италијом у избјеглиштву – ни српска влада, ни савезничка Врховна команда не би могле изрећи такву забрану. Неспорна је чињеница да је Србија имала предност у односу на Црну Гору, али је исто тако неспорна чињеница да је државно-политички врх Црне Горе највише крив за неповољан положај Краљевине током 1918-1919. г.

У састав јединица одређених за операције кроз Црну Гору ушли су добровољци Југословени. Одред се придржавао упутства о дејствима у Црној Гори: добар однос са било којим црногорским трупима, упознавање са мисијом одреда, миран однос према поносним Црногорцима, спречавање нереда итд.

Према наређењу Врховне команде, II југословенски пук је 11. октобра 1918. г. кренуо за Црну Гору. У овој акцији одред је добио назив „Јадранске трупе”. Црногорци су прије доласка Јадранских трупа саморганизовали, наоружали и у јачини 4-5 батаљона ослободили Плав, Гусиње, Андријевицу, Беране, Рожаје, Бијело Поље и Колашин – крајем септембра и почетком октобра, при чему је заробљено неколико хиљада непријатељских војника. Ово потврђује у својим извјештајима и командант Јадранских трупа. Црногорски устаници су се обраћали за помоћ српских трупима. Дивизијар Лакић Војводић је тражио помоћ у оружју и војсци.⁴⁷

Снажније борбе су вођене на Вјетернику који је важна тачка на путу за Подгорицу. Борбе за Подгорицу су вођене 17. и 18. октобра, а ослободили су је Црногорци и II југословенски пук. У ослобађању Црне Горе видно мјесто су имали и црногорски комити, који су позадинским, бочним и изненадним нападима наносили поразе непријатељу. Остали крајеви Црне Горе су ослобођени без већих окршаја или без борбе. Непријатељски војници су напустили Цетиње 22. октобра, а на позив митрополита Дожића дошла је српска војска 23. и 25. октобра ради одржавања реда.

Пријреме, рад и одлуке Подгоричке скупштинине

Ослобађање Црне Горе отворило је пут политичким дуелима између ујединитеља, и присталица краља Николе. У Црну Гору је од стране српске владе упућен Светозар Томић, шеф Црногорског одсјека у Министарству спољних послова. Он је добио посебна упутства и имао је задатак да одржава везе са српском владом. Јанко Спасојевић, члан Цр-

⁴⁶ Димитрије Вујовић, нав. дјело, стр. 303.

⁴⁷ Исто, стр. 308.

ногорског одбора за народно уједињење, такође је упућен у Црну Гору, као и други Црногорци.

Присуство српских и француских трупа у Црној Гори убрзало је пројекат уједињења са Србијом. Непосредо пред одржавање Подгоричке скупштине Андрија Радовић је нотом обавијестио владу САД да ће се Црна Гора наћи унутар југословенске државе, чему се није противио ни краљ Никола (изјаве од 14. јула и 20. октобра 1918. г.).

У плану припрема за одржавање Подгоричке скупштине, која је требало да донесе одлуку о уједињењу, формиран је Централни извршни одбор, у који су ушли: Јанко Спасојевић, Петар Косовић, Милосав Раичевић и Светозар Томић. Утврђен је план припрема за одржавање Подгоричке скупштине на основу којег је требало формирати општинске органе власти и полицију без учешћа српске војске, потом је слиједило расписивање избора за народне посланике на начелу равномјерне заступљености, као и „да одлуке скупштинске буду израз воље целога народа”.⁴⁸ Вођена је снажна пропаганда противу Николе I, али је црногорски сељак тешко прихватао да се краљу забрани повратак у Црну Гору и да „му широм отвори врата”.⁴⁹ Омладина је са одушевљењем прихватила идеју уједињења. Црногорски сељак исказује став: „Наше црногорско име не дамо”,⁵⁰ али је уједињење потребно.

Први састанак Црногорског извршног одбора са црногорским угледницима одржан је у Пећи 25. X 1918. г. Одмах последије ослобођења Црне Горе Централни извршни одбор је расписао изборе за Подгоричку скупштину, а 8. XI 1918. г. донесена су Правила за бирање народних посланика за Подгоричку скупштину (територија до I свјетског рата) у околицима: Подгорица, Пљевља, Колашин, Никшић, Бар, Цетиње, Беране, Андријевица и Метохија. На изборима од 19. XI 1918. г. изабрани су посланици за Подгоричку скупштину.

Проглас и Правила су послати благовремено по куририма у унутрашњост Црне Горе. Непосредно пред изборе за округ цетињски, за разлику од других осам округа, појавиле су се на Цетињу двије листе, јер и присталице краља Николе биле су активне. На челу „бијеле” листе, која је била за уједињење, био је митрополит др Гаврило Дожић, а на „зеленој”, која је била за самосталну Црну Гору, био је Шпиро Томановић. Ове двије различито обојене листе папира даће имена међусобним политичким противницима – „бјелашима” и „зеленашима”, који ће као

⁴⁸ Јован Ђетковић, *Уједињенији Црне Горе и Србије*, Дубровник, 1940, стр. 142-143.

⁴⁹ Исто, стр. 284-285.

⁵⁰ Исто, стр. 284-285.

присталице и противници уједињења бити супротстављени једни другима, до подјела и сукоба, све до 1945. г.

У Подгорици у згради Монопола дувана састало се 24. новембра 1918. г. 165 народних посланика из 9 округа, од којих је 56 имало факултет, 27 учитељску школу, 17 богословску школу, 14 су били земљорадници, 17 службеници, 4 банкарни, 3 посједници, 2 геометри итд.⁵¹ Народна је скупштина изабрала Сава Церовића за предсједника. Прва редовна сједница Подгоричке скупштине одржана је 25. 11. 1918. г. На њој је усвојен дневни ред – уједињење Црне Горе и Србије. Карактеристика припремних радњи за Подгоричку скупштину је потпуна самосталност Централног извршног одбора и посланика у процесу доношења одлука, што је искључило било какво мијешање са стране. О команданту Јадранских трупа пуковнику Драгутину Милутиновићу владало је мишљење као о непристрасној и објективној личности: „био је далеко (од) свих политичких послова... Говорио је: војсци је задатак да очисти земљу од непријатеља и да одржава ред. Ви са друговима радите те политичке ствари, у то се ми нећемо да мешамо”.⁵²

На другој редовној сједници Подгоричке скупштине, одржаној 26. новембра 1918. г., извршено је уједињење Црне Горе и Србије. Послије усвајања Одлуке о уједињењу посланик Јанко Спасојевић, члан Централног извршног одбора за уједињење, истакао је да је уједињење Србије и Црне Горе „државни преврат мирним путем”.⁵³ Свих 160 присутних посланика гласало је, у начелу и појединачно, за Одлуку о уједињењу Црне Горе и Србије.

На трећој редовној сједници, одржаној 27. XI 1918. г., вођена је расправа о избору Извршног одбора.

На четвртој редовној сједници Подгоричке скупштине, одржаној 28. новембра 1918. г., изабран је Извршни одбор у саставу: војвода Стево Вукотић, Марко Даковић, Спасоје Пилетић, Ристо Јојић и Лазар Дамјановић. На истој сједници је изабрана делегација од 18 чланова која ће одлуке Подгоричке скупштине предати краљу Петру Карађорђевићу, Скупштини и влади Краљевине Србије.

Пета и посљедња редовна сједница Подгоричке скупштине одржана је 29. XI 1918. г. На њој су посланици поименично потписали Одлуку о уједињењу. Програм Извршног одбора формулисан је у 9 тачака као програм оперативног и извршног тијела (влада) у циљу „успоставе јав-

⁵¹ Јован Р. Бојовић, *Подгоричка скупштина 1918 – документи*, Горњи Милановац, 1989, стр. XVI.

⁵² Светозар Томић, *Десетогодишњица уједињења Србије и Црне Горе*, Братство, књ. XXIII, Београд, 1929, стр. 161-162.

⁵³ Јован Р. Бојовић, нав. дјело, стр. XXII.

ног поретка ради осигурања личне и имовне безбиједности и потпуног сузбијања безвлашћа... стварања полицијске, судске и војне власти” итд.⁵⁴

Подгоричка скупштина је, истакли смо, као стожерни историјски међаш промијенила укупну стварност друштвених прилика Црне Горе, а као таква партиципира историјски у стварању прве Југославије. У исходишту радњи од 26. новембра 1918. г. и 1. децембра 1918. г. је континуитет друге и треће Југославије, односно Црне Горе. Са становишта великог значаја Подгоричке скупштине незаобилазно је дубље анализирати припремне радње и акта, а нарочито Одлуку о уједињењу, као и пратеће дјелатности.

Андрија Радовић је снажна личност међу ујединитељима која је заинтересовала и савезнике за уједињење Црне Горе и Србије и добила њихову подршку. На том плану је организовано и уједначено радила и српска влада и Никола Пашић, па је усаглашавао активност с Андријом Радовићем, који је представљао Црногорски одбор за народно уједињење. У свему томе српска влада и Црногорски одбор нашли су заједнички политички и историјски интерес, али је одлучујући утицај имала Србија. У писму Сетон-Ватсону, у фебруару 1918. г., Андрија Радовић истиче да је у темељу уједињења Црне Горе и Србије континуитет државноправног јединства. Истакао је да су „две српске државе, Црна Гора и Србија, настале из једне српске државе у средњем веку, да су вековима биле одвојене и да је победа Савезника представљала прилику да се оне поново уједиње”. Указао је да Црна Гора и Србија чине „недељиву целину”.⁵⁵ У овом ставу се сажима прошлост и будућност Црне Горе и Србије.

Андрија Радовић је 3. децембра 1918. г. упутио ноту владама великих сила са прилогом текста „Одлуке Подгоричке скупштине”, указујући да је Одлука једногласно прихваћена од свих посланика. Савезници, изузев Италије, нијесу пружили отпор уједињењу, али тиме савезничка дипломатија није искључила остале комбинације и иницијативе.

Истичемо више изворних докумената, који показују какве су биле припреме за уједињење и какав је пријем доживјела одлука Подгоричке скупштине у Црној Гори и на страни. Датуми су по старом календару. У прогласу Васојевића за уједињење од 24. октобра 1918. г. каже се: „заборавимо све што (је) било, прегнимо свим силама да остваримо што прије уједињење Србије и Црне Горе”.⁵⁶ У прогласу цетињске

⁵⁴ Исто, стр. XXIV.

⁵⁵ Драгољуб Живојиновић, нав. дјело, стр. 146-147.

⁵⁶ Јован Р. Бојовић, нав. дјело, стр. 3-4. (Сви документи у овој књизи су по старом календару).

омладине стоји: „Народе, нема више поданика, већ само слободних грађана!... Живјела Југославија! – Цетиње, 23. октобра 1918”.⁵⁷ У Правилима за избор народних посланика, између осталог, прописано је: „Избор народних посланика извршиће се јавним и посредним гласањем... записници о избору повјереника као и о избору народних посланика, под печатом, доставиће се Великој народној скупштини”.⁵⁸

450 интернираних црногорских официра послје повратка из заробљеничких логора у 8 тачака износи подршку уједињењу, а владарски дом изводе пред суд. У извјештају команданта Јадранских трупа од 7. новембра 1918. г. упозорава се да противници уједињења агитују противу Србије, а у извјештају Светозара Томића и Јанка Спасојевића од 11. 11. 1918. г. указује се да „Италијани нам праве сметње на уједињењу и агитују за краља Николу”. Овај извор потврђује умијешаност Италије у догађајима у Божићној побуни 1919. г. Цетињска омладина у прогласу за уједињење наглашава да нико не би био противу краља Николе „да је водио Црногорце српским идеалима... Живио уједињени српски народ!”⁵⁹ За истраживача, лишеног сваке политичке преокупације, суштина припремних радњи и манифестација за Подгоричку скупштину је у великом историјском идеалу уједињења српског народа.

У Извјештају Верификационог одбора о посланичким мандатима установљено је да у 9 изборних округа није било нерегуларности.⁶⁰

Прије сваке сједнице Скупштине посланици су одлазили у варошку цркву „на призив Св. Духа”, а потом се враћали на сједницу. Усвојена је заклетва, која гласи: „Заклињем се свемогућим Богом да ћу у овом скупштинском засиједању, једино радити за добро и срећу свога народа. Како ову своју заклетву извршавао, тако ми Бог помогао – Амин”. На сједницама Подгоричке скупштине се поштује форма одвијања радњи и кретања тока расправа и одлучивања. Изражено је начело отворености и демократичности.

За историјску другу редовну сједницу Велике народне скупштине, одржану 26. 11. 1918. г. предложен је и усвојен следећи дневни ред:

1. Читање записника прошле сједнице
2. Читање молби упућених на скупштину
3. Честитке скупштини
4. Нацрт резолуције
5. Дискусија резолуције

⁵⁷ Исто, стр. 5-6.

⁵⁸ Исто, стр. 7.

⁵⁹ Исто, стр. 8-9, 12-13, 17-18, 21.

⁶⁰ Исто, стр. 73.

Констатује се да „је записник кратак јер се у њему укратко говори воде, а у стенографским биљешкама говори ће опширно изаћи”.⁶¹ Одбијено је читање молби, а честитке су прочитане. Није било довољно откуцаних резолуција (одлука), о уједињењу Црне Горе и Србије, па је прихваћено да се текст прочита. На крају су сви устали и пјевали „Боже правде”.⁶²

Митрополит Гаврило Дожић је истакао: „Г. посланици, одушевљени пријем од стране Народне скупштине ове резолуције и сам је доказ да је дебата излишна, предлажем да се пријем и појединачним гласањем потврди”. У расправи интервенише потпредсједник Саво Фатић: „Још једном да објавим да је Резолуција у начелу примјена акламацијом. Међутим, треба да буде примјена и појединачним гласањем”. Посланик Милосав Раичевић објашњава: „Мислим да ћемо је и у појединостима појединачним гласањем... Ми ову главну ствар морамо доставити страним силама којих се не тиче наша унутрашња политика”.⁶³ Љубо Поповић, који као и сваки учесник у расправи добија ријеч од предсједника Саве Церовића, залаже се да за овај акт од историјске важности „треба приступити појединачном гласању”. Јанко Спасојевић нарочито наглашава: „Пошто је ово државни преврат мирним путем потребно је да се ово утврди и потписима”. Блажо Беговић подржава Јанка Спасојевића. Љубо Гломазић истиче: „Хоћемо да кажемо свијету да смо срећни, те смо дочекали оно зашто су се Црногорци борили од Косова – уједињење српског народа. Живјело уједињење”. Посланик Божидар Томовић истиче епохални значај уједињења, чему је препрека краљ Никола: „да је он и као сами Наполеон ми би морали да га збацимо да би се омогућило уједињење са Србијом”.⁶⁴

Одлуку је поименичним прозивањем прихватило свих 160 посланика.⁶⁵ Одлука о уједињењу Црне Горе и Србије штампана је на Цетињу у виду плаката. Потписано је 165 посланика. Из Париза је Одлука упућена Клемансоу, Лојду Џорџу, Балфуру, Сонину и другим државницима и дипломатама.

Подгоричка скупштина је предмет спорења у нашој историографији до данас, а у политици извор многих каснијих диоба, сукоба и несрећа. Објављени извори о Подгоричкој скупштини, Божићној побуни и одметничком покрету су значајни за нове помаке у истраживањима и

⁶¹ Исто, стр. 73.

⁶² Исто, стр. 76-77.

⁶³ Исто, стр. 78-82.

⁶⁴ Јован Р. Бојовић, нав. дјело, стр. 77-82, (цитиране исправе).

⁶⁵ Исто, стр. 82-84.

смиривању тектонски поремећеног политичког тла крајем 20. вијека.⁶⁶ Црногорској Великој народној скупштини у Подгорици обратила се 21. новембра 1918. г. група од 25 Цетињана, „У име потписаних до сада 250 пуноправних гласача”, због неслагања са избором народних повјереника у цетињском округу. Потписници сматрају да је противзаконито оштећено 250 гласача. На Подгоричкој скупштини је о овој молби-захтјеву вођена отворена и демократска расправа.

Лист „Ново доба” објективно је извјештавао о овом случају. „Према распису начелства извршени су 6. ов. мј. избори повјереника у 9 капетанија и вароши Цетиње.

Повјереници, њих 89 присутних, састали су се јуче у 10,30 сати у сали 'Дома Слободе' ради избора народних посланика за округ цетињски”. У овом бр. 6. од 9. новембра (стари календар) 1918. г. нема помена о тој „нерегуларности”. На другој претходној сједници скупштине од 12./25. новембра 1918. г. расправљало се о цетињским повјереницима. Више посланика изнијело је своје мишљење и закључено је да, на основу Извјештаја Верификационог одбора „су избори у округ Цетињски оснажени”. Митрополит Дожић истиче: „у већини смо били и г. Мартиновић нема разлога да се жали на избор за Цетиње”. Љубо Гломазић сматра: „Избор за Цетиње извршен је правилно”. Даља расправа је показала да је у позадини цетињског случаја политичка поларизација на два табора. Посланик Марко Савићевић тврди да је А. Мартиновић напустио биралиште не само зато што је био у мањини него и зато „што је то друга партија која је противу нашег великог идеала”.⁶⁷ Овим исказом све је објашњено. Први извор се не може вредновати без другог, јер су у једној логичкој и чињеничној повезаности. Свако једнострано коришћење извора, у науци, публицистици, фелтону и др., може водити злоупотреби историје, искривљењу историјске свијести и обликовању мржње, случајно или не. Оваквих и сличних коришћења, реконструкција и тумачења извора има доста у нашој историографији, која као таква даје повод за различите политичке пројекције и смјерове, који повратно идеологизују историјску науку на ниво слушкиње. Од деведесетих година 20. вијека поново је покренута свјежа истраживачка струја у друштвеним наукама. На овом примјеру, у поједноставље-

⁶⁶ Шербо Растодер, *Скривана стїрана истїорије*, том I, Бар, 1997, г. стр. 98-99. (Значајне изворе из ове књиге докумената преузеле су „Вијести”, али су извучени наслови у фелтону усмјерени у прилог једне стране: „Црна Гора на коцкарском столу”, „У србијанском ропству”, „Ћутке преко злочина” итд. Аутор ове значајне збирке докумената пружа објективно чињенице о свим догађајима, личностима, снагама, процесима итд.)

⁶⁷ Јован Р. Бојовић, нав. дјело, стр. 53-58 (цитати, расправе у скупштини).

ној анализи, ослањује се став о наводној ненародној и недемократској Подгоричкој скупштини.

За предмет овог рада од посебног је значаја историјско-правна анализа Одлуке Велике Народне Скупштине Српског Народа у Црној Гори, донијета на сједници од 13. новембра 1918. г. у Подгорици (изворни назив). У трима тачкама се износе разлози за уједињење Црне Горе и Србије.

1. „Српски Народ у Црној Гори је једне крви, језика и тежње, једне вјере и обичаја с народом који живи у Србији и другим српским крајевима; заједничка им је славна прошлост којом се одушевљавају, заједнички идеали, заједнички народни јунаци, заједничка патња, заједничко све што један народ чини народом...”

2. „Економски интереси Црне Горе нераздвојно су везани за Србију и остале српске крајеве...”

3. „Политички интереси, такође, изискују уједињење...”

Разлози који су изнесени у Одлуци имају дубоко историјско и државно-правно утемељење и оправдање. У тачки 1. дата је, на конкретном историјском уједињењу, потпуна дефиниција нације, на примјеру српског народа, истог народа, Црне Горе и Србије. Обнова заједничке српске средњовјековне државе идеал је генерација од 1459. и 1499. г. У тачкама 2. и 3. указује се да је економска и политичка сигурност могућа у заједничкој држави. Осуђује се чин капитулације 1916. г. и држање краља Николе.

„Српска Велика Народна Скупштина у Црној Гори, као вјерни тумач жеља и воље цјелокупног српског народа у њој, вјерна историјским предањима и завјетима својих предака, који су се за њих вјековима борили – једногласно поименичним гласањем одлучује:

1. Да се Краљ Никола I Петровић-Његош и његова династија збаци са црногорског пријестола;

2. Да се Црна Гора с братском Србијом уједини у једну једину државу под династијом Карађорђевића, те тако уједињена ступи у заједничку Отаџбину нашег троименог народа Срба, Хрвата и Словенаца;

3. Да се изабере Извршни Народни одбор од 5 лица, који ће руководити пословима, док се уједињење Србије и Црне Горе не приведе крају; и

4. Да се о овој скупштинској одлуци извијести бивши краљ Црне Горе Никола Петровић, Влада Краљевине Србије, пријатељске Споразумне силе и све неутралне државе”.

Двије прве тачке Одлуке су од посебног историјског значаја за Црну Гору, прије свега тачка 2. која се односи на уједињење двије српске државе. Уједињењем су остварени велики историјски народни идеали, отворени видици, ослањена Одлука која није имала алтернативу, остварена је Његошева завјетна косовска мисао. Црна Гора је ушла у заједничку државу са великим надама, из сна и срца пробуђеним, и немаштином коју је требало лијечити.

Са сигурношћу можемо тврдити да све што претходи Подгоричкој скупштини и што је слиједи карактерише следеће:

1. У свакој радњи, правном или политичком акту и одлуци у првом је плану уједињење српских држава Црне Горе и Србије у заједничку државу српског народа.

2. Строго поштовање поступка за избор народних посланика, уважавање формално-правне стране у раду Скупштине, демократичност и отвореност у раду и одлучивању.

3. Чврсте политичко-правне комуникације са Србијом, Југославијом и савезницима.

4. Италијани су велики противници уједињења, које брка њихове интересе на Балкану. Настоје са владом краља Николе да спријече уједињење.

5. Одушевљење народа уједињењем. Нема доказа о присаједињењу Црне Горе Србији.

6. Одлука о значајним питањима усвојене су у начелу и појединачним изјашњавањем.

Одлука Подгоричке скупштине су ишчекиване са великим интересовањем, а њихово објављивање у јавности направило је снажан утисак на народ и наишло на добар пријем и велик одјек. У нередовним техничким и скромним приликама стигло је на адресу Подгоричке скупштине 58 телеграма. Иако све њих карактеришу велико задовољство и снажна подршка, дотичемо неке у анализи стања у Црној Гори.

Бјелопавлићка омладина истиче да су се они као „синови српског народа, задојени српских млијеком” одушевљено борили за историјски идеал уједињења. Чево поздравља рад Велике народне скупштине „желећи да српски идеали остварени уђу у велику Југославију”. Грађани Цетиња истичу: „Живјело уједињење Српства”. Епископ захумски Кирило поздравља уједињење. Ријечко-љешанска омладина пружа пуну подршку Великој народној скупштини, која је остварила „пет-вјековне Србинове идеје – уједињење свих Срба у једну јединствену цјелину...” Никшићка омладина у сличном садржају поздравља уједињење. Митрополит Митрофан Бан слави „ослобођење и уједињење српских народа, односно велике Југославије”. Омладина колашинска и омладина пиперска у блиском исказу честитају уједињење. Војвода Лакић Војводић из Андријевице поручује: „петвјековне патње српског народа престале су...” Официри из Васојевића истичу: „Нека живи уједињено Српство”.⁶⁸

⁶⁸ Исто, стр. 149, 154, 156, 161, 163, 167, 168, 170, 172, 178-179 (цитирани телеграми).

Подгоричка скупштина је остварила званичну комуникацију са Србијом и савезницима, које је, већ је истакнуто, о одлукама обавијестио Андрија Радовић.

Српском краљу Петру I и влади Србије достављена је одлука „којом је проглашено да се Црна Гора с братском Србијом уједини у једну једину државу под династијом Карађорђевића”. Обавјештење је послато краљу Николи о Одлуци „да се Ваше Величанство збаци с престола... да се Вашем Величанству и Вашој династији на свагда забрани улазак у земљу и да се све покретно и непокретно имање Вашег Величанства и Ваше династије одузме у корист народа”. Подгоричка скупштина шаље поздрав краљу Петру Карађорђевићу под чијом су мудрошћу владавином „извојевани наши национални идеали”.⁶⁹ Званично су, такође, обавијестили: председник Српске народне скупштине, окружни начелници у Црној Гори, барски архијереј, муфтија црногорских муслимана и други.

Стање у Црној Гори објашњавају званична писма упућена председнику Велике народне скупштине и званични извјештаји војних команданата.

У извјештају команданта Јадранских трупа Врховној команди се истиче пуни легитимитет и легалитет Подгоричке скупштине. „Избори су извршени без икаквог притиска са стране власти... Цело ово време употребљено је на парламентарне формалности, које су се желеле стриктно да очувају”. Командант Јадранских трупа шаље телеграм 28. 11. 1918. г. (стари календар) команданту Друге армије: „Непријатељи уједињења раде да компромитују данашње стање изазивајући неред и позивајући страну војску да уведе ред”. Ови два извора указују на међуповезаност Подгоричке скупштине, која је имала утемељење у већинској народној вољи, и припремања побуне незадовољних Црногораца одлукама Велике народне скупштине. Значајан службени акт упућује председник Владе Србије Саву Церковићу, председнику црногорске Народне скупштине, од 11. децембра 1918. г. „Влада Његовог Величанства Краља свих Срба, Хрвата и Словенаца примила је к знању ову одлуку... (Влада) ће одмах предузети све нужне и хитне мере те да се горња одлука што пре у дело приведе”.⁷⁰ У акту се поздравља уједињење, а не присаједињење, Црне Горе и Србије. Предстоје дани, мјесеци и неколико првих година, послје 1. 12. 1918. г., на оживотворењу велике идеје.

Рад Извршног одбора на Подгоричкој скупштини прати 9 аката, од којих је нарочито значајан Програм рада овог органа. Извршни одбор је обавијестио владу Србије, владу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца

⁶⁹ Исто, стр. 195-198.

⁷⁰ Исто, стр. 211, 229, 232. (Цитати се односе на стање у Црној Гори послје Подгоричке скупштине).

и владе савезничких држава о уједињењу. Истиче се пуна равноправност са Србијом и ступање „у иста јавна права и јавне обавезе”.⁷¹ У прогласу Извршног одбора Црногорцима, краља Николу сматрају издајником „као крвавог апсолутисту и тлачитеља народних права и слободе”.⁷² Овај политички став указује на непомирљивост до краја. Створен је фронт од два супротстављена табора браће Црногораца од којих ни један није чинио уступке, приближавања и превазилажења, а путеви усаглашавања и мирења – били су порушени.

Подгоричка скупштина је увод у један други значајан догађај. Први и велики датум у историји јужнословенских народа је 1. децембар 1918. г. Тог дана је у Београду дошло до свечаног састанка делегације загребачког Народног вијећа Срба, Хрвата и Словенаца из Аустро-Угарске, на челу са предсједником др Антом Павелићем (!), и регента Александра Карађорђевића. Павелић је прочитао Адресу, у којој је, поред осталог, стајало да је Делегација срећна што поздравља „Ваше Краљевско Височанство у престолници ослобођене Србије, као врховнога команданта побједоносне народне војске, која је у заједничкој борби с војскама моћних савезника створила увјете за извршење великога дјела нашега народнога уједињења... закључило је Народно Вијеће у својој сједници од 24. новембра, да проглашава уједињење државе Словенаца, Хрвата и Срба са Србијом и Црном Гором у јединствену државу”.⁷³ Тако, овим закључком Вијећа проглашава се уједињење јужнословенских земаља – државе Словенаца, Срба и Хрвата формиране на цијелом југословенском подручју бивше Аустро-Угарске монархије, с једне стране, са Србијом и Црном Гором, с друге стране. Црна Гора у овом акту је равноправна страна са Србијом, које са другом страном творе Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца.

У свом одговору на Адресу регент Александар је званично и свечано прогласио „уједињење Србије са земљама независне државе Словенаца, Хрвата и Срба у јединствено краљевство Срба, Хрвата и Словенаца”.⁷⁴ Историјски сан многих знаменитих личности и генерација постао је стварност на јужнословенским просторима.

Истраживачи који су оспоравали легалитет и легитимитет Подгоричке скупштине, у факту да у прогласу о уједињењу није споменута Црна Гора, нашли су оправдање за свој став. Зашто Александар Карађорђевић није споменуо Црну Гору? Димитрије Вујовић наводи да,

⁷¹ Исто, 254-255.

⁷² Исто, стр. 257.

⁷³ Драгош Јевтић, *Државнојравна историја Југославије – Одабрани извори* – Београд, 1986. г., стр. 163-164.

⁷⁴ Исто, стр. 164-165.

иако је регент био обавијештен о уједињењу Црне Горе и Србије, званично није до 1. децембра добио акт о уједињењу, није је ни споменуо, јер је то могло донијети међународне импликације због постојања избјегличке црногорске владе, коју су још признавали савезници. „Но без обзира на то зашто регент није поменуо Црну Гору приликом проглашавања уједињења, она је *de facto* од тог датума била саставни дио Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца”.⁷⁵ Делегација Подгоричке скупштине предала је 17. 12. 1918. г. регенту Александру одлуке Подгоричке скупштине, а његовим званичним пријемом, сматрало се и држало да су одлуке Подгоричке скупштине ступиле на снагу. Заједничка југословенска влада формирана је 21. децембра 1918. г. у чији је састав ушао и Милосав Раичевић, посланик Подгоричке скупштине. Све је ово припрема за прекид дипломатских односа 28. децембра 1918. г. са црногорском владом. Свака радња и акт од 1. децембра 1918. г. до 28. децембра исте године имају свој међународноправни смјер који води учвршћивању и признавању новостворене државе. Нова влада Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца у ноти упућеној савезницима и неутралним владама указује на значај три датума: 1. децембра, 17. децембра и 21. децембра 1918. г., који су историјски за заједничку државу. Произлази из формулације ноте, као закључак, да су одлуке Подгоричке скупштине биле званично предате 17. децембра 1918. г. регенту Александру и његовом изјавом званично потврђене и прихваћене. У манифесту регента Александра, којим се 6. јануара 1919. г. обратио народу о сазивању народног представништва у Београду, истакао је да ће Црна Гора имати свога представника.⁷⁶ Значи, Црна Гора се од 17. децембра прихвата званично као саставни дио нове државе, а коначно 20. априла 1919. г. распуштена је Подгоричка скупштина и Извршни одбор је престао да ради, а власт у Црној Гори је преузео повјереник из Београда, што је редован државноправни слијед конституисања Краљевства, односно званичног третирања Црне Горе као саставног дијела нове државе.

У правном тумачењу прводецембарског акта из 1918. г. Слободан Јовановић расправља о томе да ли је држава Срба, Хрвата и Словенаца стара или нова државна творевина. Јовановић је мишљења да је држава СХС стара са становишта међународног права, јер није дошло до прекида у претходном систему међународних уговора Краљевине Србије, али са становишта уставног права држава СХС јесте нова држава. Фердо Чулиновић сматра да је Краљевина СХС била нова држава, јер посједује нову државну територију, нову организацију власти и нов прав-

⁷⁵ Димитрије Вујовић, *Подгоричка скупштина 1918*, Загреб, 1989, стр. 112.

⁷⁶ Фердо Шишић, *Документи о јосипанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1918*, Загреб, 1920, стр. 298-300.

ни систем.⁷⁷ Мислимо да је увјерљивије мишљење Ф. Чулиновића о новој држави, јер она то јесте и као субјекат међународних односа са конститутивним елементима: територија, становништво и суверена власт. Иако постоји, донекле само, континуитет са Краљевином Србијом (признавање међ. уговора), ипак је и са унутрашњег и са међународног гледишта нова држава. Дакле, суштина је у томе што не постоји истовјестност претходних држава (Србија, Црна Гора и Аустро-Угарске) са Краљевином СХС.

Живојин Перић оспорава, са становишта међународног и уставног права, ваљаност Подгоричке скупштине. Неосновано тврди да „О овим стварима није се доскора смјело писати код нас“.⁷⁸ Јер, обимна литература о Подгоричкој скупштини, објављена до 1929. г., односно 1940. г., недвосмислено демантује његов тенденциозно-политички став.⁷⁹ Ж. Перић у одлукама Подгоричке скупштине види случај анексије Црне Горе од стране Србије.⁸⁰ То је констатација знатно тврђа од оне коју користе присталице зеленашке и федералистичке политичке оријентације, који сматрају да је 26. новембра 1918. г. Црна Гора присаједињена Србији. Неки научници то, дужом употребом и одомаћивањем у политици, из ове сфере живота преносе у науку. Милан Бартош уочава да је Подгоричка скупштина у ствари чин добровољног уједињења Црне Горе и Србије, а нестанак Црне Горе као међународног правног субјекта изводи из одлука Подгоричке скупштине.⁸¹ Дакле, није у питању ни анексија Црне Горе, ни присаједињење, већ уједињење. Акт од 1. децембра 1918. г. означио је конституисање нове државе.

Гавро Перезић сматра да се чином ослобођења од окупатора враћа суверенитет Црној Гори и Србији, а Одлуком о уједињењу „и једна и друга тим актом ишчежавају као индивидуални субјекти међународног права“.⁸² Неодржив је суд присталица тезе о присаједињењу Црне Горе Србији, поред осталог, и из простог разлога што је Подгоричка скупштина донијела управо Одлуку о уједињењу са Србијом, а не о присаје-

⁷⁷ Слободан Јовановић, *Уставно право Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, Београд 1924, стр. 21.

⁷⁸ Живојин Перић, *Црна Гора у југословенској федерацији*, Економист, бр. 7-9, Загреб, 1940, стр. 3.

⁷⁹ Видјети попис литературе: Драгољуб Живојиновић, *Борба Црне Горе за ојстџанак*, Београд, 1996; Гавро Перезић, *Несџанак црногорске државе у џрвом свеџском раџу*, Београд, 1988.

⁸⁰ Живојин Перић, нав. часопис, стр. 5-6.

⁸¹ Милан Бартош, *Међународно јавно џраво*, књ. I, Београд, 1956, стр. 315-317.

⁸² Гавро Перезић, нав. дјело, стр. 185-186.

дињењу. Такву је одлуку донијела Велика народна скупштина Војводине 25. новембра 1918. г. у Новом Саду. Тачка 2. гласи: „Прикључујемо се краљевини Србији...”⁸³ Нарочито од 1. децембра 1918. г., дана проглашења Краљевине СХС, нестаје Црне Горе и Србије као субјекта међународног права, а не само Црне Горе. Такве промјене имају ваљаност у међународном јавном праву.

Алекса Матановић оспорава мишљење Ж. Перића о нелегалности Подгоричке скупштине. Наиме, Ж. Перић оспорава одлуку о уједињењу, која гласи: „Да се Црна Гора с братском Србијом уједини у једну једину државу под династијом Карађорђевића...”, а то није ваљан разлог за улазак у нову државу „заједничку Отаџбину нашег троименог народа Срба, Хрвата и Словенаца”. А. Матановић доказује да је једно и друго уједињење недјељиво (прво са Србијом, а тако уједињење њих двије у Краљевину СХС). Ова два дијела Одлуке о уједињењу чине једну цјелину.⁸⁴ Први дио одлуке (диспозитив) усмјерава правну судбину другог, јер ако се не признаје уједињење са Србијом, не може бити ни уједињења „у заједничку Отаџбину”.

Димитрије Вујовић у студији „Уједињење Црне Горе и Србије”⁸⁵ остаје при ставу да Подгоричка скупштина представља присаједињење Црне Горе Србији, јер је на „Подгоричкој скупштини потпуно победила и прихваћена Пашићева великосрпска концепција рјешавања нашег националног питања”.⁸⁶ У каснијим истраживањима на раније непознатим изворима Вујовић је измијенио своје закључке о Подгоричкој скупштини, који су синтетизовани у цитираној мисли. У студији „Подгоричка скупштина 1918”⁸⁷ он утемељено тврди „... да су одлуке Подгоричке скупштине, у оном моменту, изражавале вољу већине црногорског народа, онда се те одлуке могу рачунати као легитимне, а власт из њих произашла легална”.⁸⁸ Овом суду није потребно објашњење. Познати научник се у овој студији ослободио познатих формула и кованица о великосрпском хегемонизму и сл. (Ова политичка тврдња појављује се на овим просторима после повратка 1907. г. књаза Николе из званичне посјете Бечу.⁸⁹ Између два рата је прихватају комунисти, усташе и противници Подгоричке скупштине, а после 1945. г. као

⁸³ Драгош Јевтић, нав. дјело, стр. 161.

⁸⁴ Алекса Матановић, *Уједињење Црне Горе са Србијом*, Београд, 1941, стр. 22-28.

⁸⁵ Димитрије Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград, 1962.

⁸⁶ Исто, стр. 325.

⁸⁷ Димитрије Вујовић, *Подгоричка скупштина 1918*, Загреб, 1989.

⁸⁸ Исто, стр. 110.

⁸⁹ Никола Шкерковић, нав. дјело, стр. 193.

идеолошка парола улази у науку, која је добрим дијелом идеологизирана.)

Д. Вујовић оспорава мишљење Ж. Перића о нелегитимности Подгоричке скупштине (јер је Устав био још на снази и зато се нијесу моге прихватити њене одлуке). Насупрот таквом ставу, Д. Вујовић сматра да је народ извор легитимности и да на основу своје слободне воље може да мијења друштвено и државно уређење.⁹⁰ Многи догађаји прије и послије 1918. г., мирни или револуционарни, измијенили су слику друштвеног и државног уређења широм свијета, а то значи да Устав Књажевине Црне Горе из 1905. г. није могао бити разлог за поништавање једне друге снаге и воље изражене на Подгоричкој скупштини. Уједињење су подржавале све снаге Црне Горе и Србије, чак и републикански оријентисане, сем сепаратистичких снага краља Николе.⁹¹

Излазак на изборе и присталица краља Николе упућује да су и они прихватили уједињење, што значи да је и њихова слободно изражена воља била извор легитимности Подгоричке скупштине. Зеленаши истичу: „Ми смо за Југославију... Ми смо за то да у Југославију уђу Црна Гора и Србија братски руку под руку и равноправно“.⁹² Из свега изложеног произлази да Србија није увела Црну Гору за руку у уједињење, него су заједно „руку под руку и равноправно“ ушле у Југославију. „Треба нарочито нотирати да зеленаши не желе ни да чују да се говори о повратку краља Николе у Црну Гору, јер сваки Црногорац види своју пропаст у независности Црне Горе...“⁹³ Многи зеленаши нијесу били противници уједињења. Закључимо, да је неодрживо црно-бијело писање историје, јер се она тако није стварала.

Нијесу, такође, оправдане критике Подгоричке скупштине у којима се износи суд да је овај догађај на брзину припремљен и да су не брзину донијете тако важне одлуке. Ваља имати у виду да још није била јасна војна и политичка ситуација с Аустро-Угарском, за коју се није знало у којим ће границама остати или ће се распасти, па су зато ујединитељи журили да што прије прогласе уједињење Црне Горе и Србије, а потом стварање нове државе јужнословенских народа. Све донесене одлуке и предузете државноправне радње имале су за циљ да савезницима и међународној јавности најаве и укажу на стварање државе јужнословенских народа, као новог субјекта међународних односа. Иако је у редовним приликама процес уједињења нешто дужи, овдје није повријеђен овај чин ни формално, ни материјално. Његова регу-

⁹⁰ Димитрије Вујовић, *Подгоричка скупштина*, стр. 110.

⁹¹ Исто, стр. 117.

⁹² Видјети: Димитрије Вујовић, *Подгоричка скупштина*, стр. 41.

⁹³ Исто, стр. 170.

ларност се не може довести у питање. Уједињење је негација постојеће легитимности (Устав), јер се томе не противи међународно право.

Црна Гора и Србија, и држава Словенаца, Хрвата и Срба историјски су изабрале најбоље рјешење. Црна Гора није могла и није хтјела да буде изван процеса уједињења, иако је то могла само са теоријског становишта, које не познаје и не признаје друштвену стварност и процесе свога времена.

Између два рата нико у краљевини Југославији није радио на синтези историјских политичких вриједности бјелаша и зеленаша, народном измирењу и њиховом остварењу у друштвеној пракси. Подјеле и жртве Црногораца 1919. г. нијесу биле довољно историјско искуство да се избјегне грађански рат у Црној Гори 1941-1945. г. Непомирени, са одложеним намјерама и нагонима за братским обрачуном – бјелаша и зеленаши су се 1941. г. нашли на различитим странама. Такав пројекат није био пожељан са становишта унитарне државе. Послије 1945. г. ова замисао је била у изгону од стране званичне идеологије и партије, све до 1990. г. У јавности се погрешно полазило од негативности ова два црногорска опредјељења, а праве политичке и цивилизацијске вриједности нијесу добиле право на прожимање, помирење и превазилажење подјела, сукоба и несрећа. У њима су садржани политички, социјални и културни интереси Црне Горе. Будућност црногорске државе и заједничке државе биће извјеснија уколико се критички преиспитају све наше подјеле и међубратске изгибије од 1919-1945. г. и отворе нови видци грађанских и братских слобода и мира.

Подгоричка скупштина је код већина Црногораца примљена са одушевљењем, а само мањи број примио ју је са разочарањем. Незадовољници, углавном присталице краља Николе, из оданости према династији и љубави према своме Господару и „јединој“ Црној Гори – нијесу могли да замисле себе и Црну Гору без краља Николе. Они нијесу тражили друге видике, јер су сматрали да је Црна Гора за њих читав свијет. Многима није било страном уједињење, али велики страх и неизвјесност црногорске државе, која је за Црногорце све – у промјенама су видјели велику опасност. У једном раскршћу идеја – светиње живота браће Црногораца су погажене и поништене. Није било једног духовног Петра I или једног свјетовног књаза Данила да Црногорце приведе послушању и помирењу. Сукоб је био неизбјежан. Нарочито се нијесу мирили са стањем послвије 26. новембра 1918. г. многи политичари и официри из краљева окружења, због наведених увјерења и погледа, али и због губљења положаја, позиција и имена. У увјерењу да раде праву ствар, не видећи брата Црногорца на другој страни, у њима је пробуђења плаховитост, инат, пријекост и нетрпељивост. У увјерењу да је свето право бранити своје идеале и опредјељења, изабрали су најгоре. Проговорило је оружје. Зеленаши су сматрали да је Подгоричка скупштина умањила изгледе за легалну политичку борбу.

2. Божихна побуна

У нашој историографији постоје спорења о учесницима побуне у јануару 1919. г. у Црној Гори и снагама које су угушиле побуну. Данас је, међутим, довољно објављених извора и радова, који са сигурношћу пружају одговор на ове недоумице и вјештачки изазване збрке.

Непомирљивост присталица двију политичких групација у оно вријеме продубљују економске непогодности (сиромаштина, глад и беспарица), агитација Италијана, као и општа несигурност у Црној Гори и на Балкану.

На Цетињу су присталице краља Николе формирале одбор за оружану побуну. У одбор су ушли: Јован Пламенац и Ристо Поповић, бивши министри краља Николе, и командир Петар Ломпар, који су се јавности представили као борци за „поробљену Црну Гору”. Одбор шаље протесте и депеше противу стања у Црној Гори, тражећи да се пониште одлуке Подгоричке скупштине. На састанку одржаном 12/25. децембра 1918. г. на Цетињу разговарано је о дизању побуне. Сљедећи састанак, коме је присуствовао и одсутни са претходног Јован Пламенац, одржан је 13/16. децембра у селу Бокову. Усвојен је закључак да се Србијанцима достави одлучан захтјев да напусте Црну Гору до 2. јануара 1919. г., а ако они то не ураде милом, Црногорци ће их, иако су војна снага, силом истјерати. Разрађен је план мјера и акција за оружани сукоб. Договорено је да побуњеници опколе Цетиње рано 3. јануара. Требало је да Катунјани држе линију од Ђинова брда до Доњег Краја, Љешњани, Цеклињани и Добрљани од Доњег Краја до брда Кабла, а Љуботињани и Црмничани од Кабла до Ђинова брда.

Извори доказују да Одбор није могао организовати побуну без подршке са стране. Италијани су благовремено послали у Црну Гору своје агенте, који су успоставили везе са вођама побуне; слали су пропагандни материјал, оружје, новац и друго.⁹⁴ У све то била је укључена и избјегличка нејиска влада. Д. Живојиновић је најпомније истраживао стране архиве и указао на учешће Италије и владе краља Николе у Божихној побуни. Већина историчара дијели мишљење о заједничкој акцији три фактора у побуни: присталица краља Николе у Црној Гори, Италије и краља Николе с краљевском владом. Д. Вујовић тврди да су Италијани „са симпатијама гледали на побуну и хтјели су да је искористе у своје сврхе... Зна се да су појединци имали везу са Италијанима”.⁹⁵ Истиче да је било конкретних веза с италијанским командама у

⁹⁴ Драгољуб Живојинић, нав. дјело, стр. 285-286.

⁹⁵ Димитрије Вујовић, *Уједињење Црне Горе...*, стр. 346.

Котору, Бару, Вирпазару итд.⁹⁶ Исти аутор мисли да је доказао да је црногорска емигрантска влада била само играчка у рукама Италије (влада), да су Италијани убацивали наоружане црногорске трупе у Црну Гору итд.⁹⁷

Ишло се толико далеко да су се почетком новембра 1918. г. италијанске трупе искрцавале у поједина мјеста на црногорског обали. У припремама за оружану побуну искрцао се 01. 12. 1918. г. италијански новинар, који је упућен у Црну Гору од италијанског Министарства рата са тајним задатком да се повеже са вођама припремане побуне у Црној Гори и да помогне у овом подухвату, за који је Италија заинтересована да успије из политичких и стратешких разлога везаних за њене геополитичке интересе на Балкану. Агент-новинар Ђовани Балдачи добро је познавао прилике у Црној Гори и последије доласка почиње врло вјешто да организује антисрбијанску пропаганду, скупља обавјештења, процјењује ситуацију и слично. Сачувани Балдачијеви обавјештајни извјештаји откривају уплетеност Италије у припреме Божићне побуне.⁹⁸

Средином децембра 1918. г. Балдачи се повезао са војводом Ђуром Петровићем, генералом Милутином Вучинићем, командиром Марком Мартиновићем, Јованом Пламенцом – бившим министром краљевске владе, који је био веома близак краљу Николи и био ослонац његовог дјеловања у Црној Гори. На дан 14. 12. 1918. г. Балдачи је упутио италијанском Министарству рата коначан план побуне који је добио од Јована Пламенца. План је требало доставити нејиској влади,⁹⁹ која „није имала другог избора” него да се и сама укључи у побуну.¹⁰⁰

Командант Јадранских трупа генерал Драгутин Милутиновић је знао за ове припреме, али није ништа предузимао да их спречи, јер је рачунао на патриотско држање народа одређеног за уједињење. Сматрамо да је командант Д. Милутиновић озбиљно узимао у обзир и међународне односе, који су се могли компликовати хапшењем организатора или неком другом акцијом. Д. Живојиновић тврди да је Ђ. Балдачи одржавао везе „са делегатима нејиске владе који су долазили у Црну Гору”.¹⁰¹ Међу њима се спомињу Лазар Мијушковић, Филип Ђуровић, Мило Вујовић и други. Италијанска влада и њен предсједник Виторио Орландо нијесу жељели да се мијешају у Божићну побуну

⁹⁶ Исто, стр. 346.

⁹⁷ Димитрије Вујовић, *Прилози изучавању црногорског националног питања*, Никшић, 1987, стр. 104.

⁹⁸ Драгољуб Живојиновић, нав. дјело, стр. 291.

⁹⁹ Исто, стр. 295-296.

¹⁰⁰ Исто, стр. 295.

¹⁰¹ Исто, стр. 302.

због могуће политичке компромитације на предстојећој Конференцији о миру, па су се убрзо оградили од Министарства рата и Балдација.

У реализацији плана о побуни Јован Пламенац држи све у својим рукама. Побуњеници су 3. јануара 1919. г. осванули на положајима око Цетиња, а прикључио им се и један број Комана, Загарчана и Љешњана. Прстен побуњеника око Цетиња сачињавали су: Конагције и Бајице под командом капетана Ђура Капе од врха Ђинова брда до иза Орлова крша, лијево од ових положаја држали су према Доњем Крају борци из Његуша и Њеклића под командом Илије Бећира, лијево од њих су Чевљани под командом капетана Ђура Драшковића и Цуце под командом Јанка Пешикана, двије чете Бјелица под командом поручника Душана Вуковића држале су положаје, на висовима изнад Доњег Краја. Комани су под командом капетана Благоте Мартиновића запосјели положаје од Доњег Краја лучно према Белведеру, а лијево од њих били су Љешњани под командом капетана Сава Челебића и до Белведера развучена чета капетана Вукала Рајковића. Положајни потез од Белведера до Ђиновог брда, којим би се затварао прстен опсаде Цетиња, није био посједнут. Планирано је било да га попуне Љуботињани и Црмничани последице заузећа Вирпазара и Ријеке Црнојевића. Капетан Крсто Поповић вршио је дужност команданта свих јединица побуњеника, и свој је штаб смјестио у Бајицама код Цетиња.

Различита су мишљења о броју побуњеника – од 900 до 5.000 Црногораца. Сматрамо да је, на основу онога што су вође побуњеника могле да окупе, реално могло бити око 2.000 бораца.

Ријека Црнојевића је стратегијски била веома важна за побуњенике, јер је била кључ за Цетиње, било за побуњенике из Ријечке нахије, (највише из Љуботиња) било за присталице уједињења (Кучи и остали) који су могли доћи од правца Подгорице. Побуњеници су Ријеку Црнојевића опколили већ 2. јануара 1919. г., дан прије опсаде Цетиња. Положаје око Ријеке су држали побуњеници под командом командира Ђура Шоћа. Главнина Љуботињана је била изнад самог Ријечког Града. Према распореду, капетан Јован Вујовић је држао положаје од краљевог дворца у варошици до Кошћела, на његовом лијевом крилу био је Блажо Пејовић, а положаји од новог моста до Јовановог бријега припали су поручнику Перу Ђурашковићу. На Кошћелама, које на сјеверу изнад вароши доминирају цестом и увалом до водотока, придодата је једна група Љуботињана, а на Ријечком Граду ће се водити преговори. Ујединитељи су били у току организовања и извођења побуне, коју нарочито прати бјелашка омладина, која је на страни ујединитеља-бјелаша. Одлуке које су организатори побуне донијели на Бокову убрзо су се прочуле, чему је допринијело и писмо које је поп Стеван Дреџун био упутио митрополиту Митрофану, а овај га доставио команди Јадранских трупа и Извршном народном одбору.

Командант Јадранских трупа генерал Д. Милутиновић је одмах позвао на разговор вође и организаторе побуне: Јована Пламенца, Јова

Поповића, Риста Поповића и Петра Ломпара. Позиву су се одазвали само Ристо Поповић и Петар Ломпар. Генерал Милутиновић је лично тражио Јована Пламенца, али га није нашао, нити се одазвао новом позиву. Јединице Јадранских трупа на Цетињу подијељене су на двије колоне, које су упућене једна у правцу Котора а друга пут Ријеке Црнојевића да ослободе пут и успоставе телефонски и телеграфски саобраћај и да позову побуњенике на мирни разлаз.

Побуњеници су 3. јануара 1919. г. опколили Цетиње и Ријеку Црнојевића и поставили ултиматум бјелашима и омладини, а од команде Јадранских трупа затражили да се одмах повуче, јер ако то не ураде – „у томе случају гријех и крв проливена нека пане на Вас и Вашу дјецу”.¹⁰² Одбрана Ријеке Црнојевића није прихватила постављене јој услове. Бјелаша нијесу жељели оружани сукоб са браћом, а за одбрану нијесу имали довољно снаге, па су почели преговоре са побуњеницима који су се налазили на Шинђону код Ријеке Црнојевића. Из Подгорице су на Шинђон стигли 4. јануара увече бригадир Ђуза Ђурашковић, командир Мирко Ђурашковић и капетан Марко Радуновић, али преговори нијесу дали резултат и тројица бјелаша су се морала вратити назад, јер им није дозвољен улазак у Ријеку Црнојевића.

Бригадир Нико Пејановић је са бјелашима од правца Горњег Цеклина дошао у помоћ опкољеној Ријечи Црнојевића и од побуњеника захтијевао да одустану од напада, упозоривши да ће бранити варош. Успио је да се одложи напад на Ријеку Црнојевића. На Шинђону је било критично, јер група побуњеника (200) на челу са сердаром Јоком Јовићевићем није хтјела никоме да дозволи улазак у варош. На основу извјештаја командира Марка Ђурашковића 5. јануара ујутро мјесна власт је упутила поново на Шинђон Андрију Јовићевића, народног учитеља и научника, који је енергично упозорио побуњенике да треба да дозволе мирни пролазак Куча преко Ријеке Црнојевића за Цетиње, јер Кучи памте похару из 1854. г. „као да је јуче било, па је потребно да се уколоне Кучима с пута, ако не желе да се Кучи освете”.¹⁰³ Браћа су се наша на супротним странама, али упорни преговарачи и висок ризик проливања крви омогућили су мирни пролаз Кучима и Пиперима за Цетиње. Тиме је акција побуњеника знатно ослабљена и њихов план уздрман. Ваља нагласити, да су двије противничке стране показале високу свијест о крвавим посљедицама, које су пријетиле народу. Побуњеници из Цеклина су се разишли кућама, а бјелаша из Куча и Пипера, њих 500, упутили су се према Цетињу.

Љуботињски побуњеници на прилазима Ријечи Црнојевића дуже су остали на положајима. Преговарачи командир М. Ђурашковић и А. Јо-

¹⁰² Јован Петковић, нав. дјело, стр. 353.

¹⁰³ Шербо Растодер, нав. дјело, стр. 189.

вићевић састали су се са командиром Ђуром Шоћем и Љуботињанима у намјери да се мирно ријешу сукоб, који само што није прешао у оружану борбу. Истакнуто је да би била велика несрећа, да се племена Љуботињ и Цеклин закрве и да се изроди велика несрећа, којој не би било лијека.¹⁰⁴ Искуство супротстављених страна био је одлучни фактор, јер ни једни ни други нијесу имали страха од друге стране. Тако су свијест и жеља да не дође до народне несреће донијеле мир, који је био вриједнији од сваке политике.

У исто вријеме је, када и на Шинђону, ликвидирана побуна на Вирпазару. Напад побуњеника на Цетиње није успио, па су љуботињски побуњеници пристали да 9. јануара 1919. г. на Ријечком Граду потпишу Споразум са бјелашима из Ријеке Црнојевића,¹⁰⁵ који су били веома енергични. Вође побуњеника испоштовале су Споразум и 10. јануара предали се властима на Ријечи Црнојевића. Тако је мирно окончана побуна у Ријечкој нахији.

На Цетињу је 3. јануара 1919. г. дошло до сусрета представника власти и побуњеника на Цетињу. Генерал Милутиновић је упутио код побуњеника бригадира Милутина Вукотића и Јова Бећира и дуге угледнике, али у побуњеничком штабу у Бајицама нијесу прихватили њихове предлоге о мирном рјешењу ситуације. Послије ове делегације у Бајице је отишао сердар Јанко Вукотић, у пратњи једног официра. Сердарева мисија примљена је са великим незадовољством и неповјерењем, јер се ставио на страни снага за уједињење. Остао је у некој врсти заробљеништва све до њиховог повлачења. Ово свједочи да су побуњеници били ријешени да уђу у град. Око Цетиња и 4. јануар је прошао без борбе. Ни овог дана није било никаквих резултата у преговорима побуњеника и генерала Милутиновића. Снаге побуњеника су тога дана добиле појачање од неколико стотина Комана, Загарчана и Љешњана. Капетан Крсто Поповић је, у одсуству Јована Пламенца, са побуњеничким одбором писмено формулисао захтјеве и доставио их Извршном народном одбору, а копију команданту Јадранских трупа. Захтјеви, као нека врста побуњеничког програма, сажети су у три тачке. Побуњеници су сагласни са тим да Црна Гора уђе пуноправно са осталим покра-

¹⁰⁴ Исто, стр. 189-190.

¹⁰⁵ Споразум је саставни дио необјављеног рукописа Андрије Јовићевића „Политичка побуна у Цеклину и Љуботињу у децембру 1918. године” Овај значајан акт потписан је у кући аутора рукописа. За овај рукопис невеликог обима Димитрије Вујовић је истакао, на научном скупу о дјелу Андрије Јовићевића, да „је интересантан извор о божићној побуни у Ријечкој нахији” (Зборник радова, Цетиње, 1989, стр. 73). Излагања, објашњења, докази и закључци у рукопису су објективни и подударни са изворима објављеним у књизи Шерба Растодера „Скривана страна историје”.

јинама у снажну Југославију, да се формира народни суд који ће осудити кривце за све догађаје и да се пониште одлуке Подгоричке скупштинне и распишу слободни избори за Црну Гору. На крају се истиче да ће побуњеници 5. јануара умарширати у Цетиње и очувати ред и мир.¹⁰⁶ Генерал Милутиновић је одмах издао наређења команданту которске и ријечке колоне, начелнику Округа Цетиње, Извршном народном одбору и команданту резерве: „безусловно се има спречити улазак наоружаних гомила на Цетиње”.¹⁰⁷ Свако је остао на своме!

На молбу Крста Поповића, сердар Јанко Вукотић је разговарао са војводом Стевом Вукотићем (присуствовао је и капетан К. Поповић), али је војвода С. Вукотић одбацио све захтјеве побуњеника. Да спријечи несрећу, сердар Јанко Вукотић је 5. јануара упутио драматично писмо генералу Милутиновићу да се варош подијели између војске Јадранских трупа, бјелашки и побуњеника. „Преклињем Вас Богом и свиме што нам је најсветије спасите данас, Ви и Војвода Стево Црну Гору и учините да се брацка крв не пролијева”.¹⁰⁸ Генерал Д. Милутиновић је одговорио да је захтјеве побуњеника доставио Врховној команди и Влади Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на разматрање, али до добијања одлуке о томе неће дозволити улазак у град.

Побуњенички Одбор из Бајица послао је у Котор своје представнике да обавијесте савезнике о побуни у читавој Црној Гори, иако је она била локализована на простору Ријека Црнојевића – Цетиње.

Увече, 5. јануара из правца Ријеке Црнојевића ушло је 500 бјелашких бораца, који су последије преговора на Шинђону мирно продужили за Цетиње, гдје су распоређени према побуњеницима. Сектор од Белведера према Ђиновом брду није био посједнут побуњеницима, јер је побуна у Ријечкој и Црмничкој нахији била скршена и од те стране није дошла планирана помоћ. Снаге побуњеника на положајима око Цетиња нијесу ушле овог дана у град, како су у захтјеву биле најавиле. Из једног извјештаја команданта војног округа уочава се да је одлучујући преокрет настао мирним рјешењем сукоба на Шинђону и Ријечком Граду (Ријека Црнојевића). „Да је дошло до оружане борбе на Ријечи, не би Цетињу могла доћи помоћ, а да је Ријека пала у руке побуњеницима, пало би и Цетиње...”¹⁰⁹ Јасно је да је Ријека Црнојевића била стратегијски веома значајна за побуњенике, јер битка за Цетиње се добијала на Ријечи Црнојевића. Овај званичан став војног команданта потврђују и

¹⁰⁶ Шербо Растодер, нав. дјело, стр. 122.

¹⁰⁷ Исто, стр. 123.

¹⁰⁸ Исто, стр. 125.

¹⁰⁹ Исто, стр. 192.

други истраживачи.¹¹⁰ Споразум који је 9. јануара потписан на Риј. Граду је, такође, историјски догађај. Миран завршетак побуне у Ријечкој нахији у знатној мјери је утицао на исход сукоба на Цетињу. У извјештају начелника ријечког среза истиче се значај саобраћајнице Риј. Црнојевића – Цетиње за коначни расплет догађаја. На дан 4. јануара бригадир Нико Пејановић са официрима и војницима из батаљона Горњо-Цеклинског, Добрског и Љуботињског ослободио је пут и „управо спасао ситуацију Цетиње-Ријека. Највеће признање истом са његовим војницима дугује се за сретан исход”.¹¹¹ Ова стратегијска и политичка ситуација, која се преламала и рјешавала на потезу Ријека Црнојевића – Цетиње, није била предмет досадашњих изучавања у мјери колико је то било потребно да се успостави cjеловит обим сазнања.

На положајима око Цетиња побуњеници су били већ три дана, а резултати преговора нијесу били повољни. Зимски услови, замор и нестрпљење убрзали су доношење одлуке да на Бадњи-дан, 6. јануара, велики празник од вјерског и историјског значаја за Црногорце, почне напад. На Мојковцу на Бадњи дан 1916. г. оружје заиста није могло да мирује, али га овдје за ова три дана великог празника није требало употребити. Божић је за Црногорце празник над празницима, празник мирeња и праштања, а овдје је искоришћен за братско крвопролиће, које је оставило још незацијељену рану.

Побуњеници су на Бадњи дан почели наступање и до оружаног сукоба је дошло код знаменитог Орлова крша, свијетлог црногорског симбола, који је тог несрећног дана окрвављен. Одбрана Цетиња је употребила артиљерију. Сектор између Доњег Краја и Белведера разбиле су бјелашке трупе (омладина и добровољци). Доњокрајска бјелашка чета у окршају је била заробила бјеличку чету поручника Душана Вуковића, коју је из опсаде извукао капетан Крсто Поповић.

У намјери да обустави непријатељства, из Котора се 6. јануара за Цетиње упутио савезнички генерал Ванел. У Цетињу је одмах одржао састанак са генералом Д. Милутиновићем и, касније, са члановима Извршног народног одбора, који су тражили да побуњеници положе оружје. Савезнички генерал је био у сталној вези са побуњеницима у Бајицама, но ипак није дошло до прекида ватре. Читав дан 6. јануара вођена је жестока борба. Велики број рањених и погинулих био је на страни побуњеника – 44, а и заробљених је био велик број. На основу биљешки Крста Поповића, 6. јануара 1919. г. било је 98 мртвих и рањених побуњеника. До ликвидирања побуне бјелашки су имали 16 погину-

¹¹⁰ Андрија Јовићевић закључује у рукопису да је потписивањем Споразума и разбијањем блокаде око Ријеке Црнојевића извршен утицај на коначно питање одбране Цетиња.

¹¹¹ Шербо Растодер, нав. дјело, стр. 183.

лих и 63 рањена. Избори недавно објављени износе другачије податке: 59 рањених и 13 погинулих бјелаша. Неслагања нијесу велика, али и један погинули у међубратском сукобу је много.

Бадњи дан је био врло неповољан за побуњенике, али ни бјелаша нијесу имали разлога за задовољство, јер су сви губитници у братском обрачунању. Продор Ника Пејановића на правцу југоисточног сектора уздрмао је фронт побуњеника и натјерао их на повлачење. Недостатак хране и муниције појачао је колебање у њиховим редовима, па су почели 7. јануара да се повлаче са положаја и одлазе својим кућама. Генерал Ванел је 7. јануара, на повратку за Котор, разговарао два пута са побуњеницима, али преговори нијесу донијели неке веће промјене.

Послије повратка у Котор, генерал Ванел је поднио телеграфски извјештај Команданту савезничке источне војске генералу Франше Д'Епереу о догађајима на Цетињу 6. и 7. јануара. Ванел истиче да се у преговорима није определијелио ни за једну страну и да је дјеловао према његовим упутствима.¹¹²

Побуњеницима је 7. јануара било јасно да су у борбама око Цетиња доживјели војнички пораз. Протјеривање побуњеника се наставило до 14. јануара. Већи дио њих се вратио својим кућама, а мањи се број пребацио до Бара и Котора, углавном код Италијана. Крсто Поповић је 12. јануара 1919. г. био у Боки, код италијанског генерала Карбонеа.

Жртва би у Божићној побуни било много више да није било присебности команданта Јадранских трупа. Генерал Милутиновић је 6. јануара забранио снагама II југословенског пука и добровољцима Извршног народног одбора да крену у напад „жалели даље просипање крви”.¹¹³ Он је имао задатак да чува Цетиње од побуњеника и тај задатак је успјешно извршио не подржавајући ни једну од страна у сукобу. Догађај који се одиграо на Бадњи дан 1919. г. није прерастао у грађански рат, јер је био локалног карактера и краткотрајан, и третира га као унутрашње национално право.

Побуна је била уперена противу поретка нове државе, која се учвршћивала. Побуњеници нијесу били под заштитом међународног права, зато су држава и њен правни поредак били једино надлежни да се обрачунају са побуњеницима.¹¹⁴

Већина историчара и историчара државе и права сматра да постоји већи број доказа за умијешаност Италије у Божићну побуну (организовање, подршка и спасавање побуњеника). Таква ситуација допринијела је незаконитом статусу побуњеника, а саму побуну одредила као неле-

¹¹² Димитрије Вујовић, *Прилози изучавању...*, стр. 90.

¹¹³ Шербо Растодер, нав. дјело, стр. 150.

¹¹⁴ Гавро Перацић, нав. дјело, стр. 327.

гални акт по међународном праву. За разлику од других савезника, одговорност Италије по међународном праву остала је неспорна.¹¹⁵ За потпуније сагледавање Божићне побуне од значаја је званичан став Интернационалне комисије од 8/21. фебруара 1919. г. под предједништвом генерала Франше Д'Епера: „1. Да су трупе у Црној Гори југословенске, а не српске; да њихов број у цијелој земљи не прелази 500 и да се оне нијесу мијешале у изборе. Да су избори били слободни... 3. Да су избори извршени слободније него они који су се практиковали за вријеме владавине бив. краља Николе. 4. Да су сви Црногорци за јединство са Србијом... 5. Да је побуна проузрокована од неколико агената бив. краља, а који, потпомогнути агентима талијанским, могли су обманути неке необавијештене личности. 6. Да ред влада у земљи; да ће кривци бити суђени од редовних судија...”¹¹⁶

Овај извор у селекцији грађе о Подгоричкој скупштини и Божићној побуни заузима високо мјесто. Са високог званичног савезничког мјеста недвосмислено се потврђује да у Црној Гори постоје само југословенске трупе, да су избори за Подгоричку скупштину били слободни, односно да су њене одлуке легалне и легитимне, за јединство су сви и да је Божићна побуна потпомогнута италијанским учешћем. Овај документ расвјетљава збрку о овим питањима у науци. Доказ не оставља могућност анализе и тумачења у прилог нерегуларности Подгоричке скупштине и оправданости Божићне побуне.

Димитрије Вујовић је у синтези о Подгоричкој скупштини и Божићној побуни изнио оцјену, изворно образложену, која скида многе заблуде, претјеривања и полуистине. Краљ Никола „када већ не може да осигура круну уједињене српске државе за своју династију, он се противи уједињењу уопште и жели да сачува независну црногорску државу”.¹¹⁷ Зато његове присталице, које су у мањини, противу уједињења и незадовољни одлукама Подгоричке скупштине, подижу буну. Присталице краља Николе настојале су у Божићној побуни да скрену пажњу свјетских сила на црногорско питање, зато су акцију усмјерили на освајање Цетиња и установа нове власти (војна команда, Извршни народни одбор и др.). Вође побуњеника су сматрале „да се црногорско питање неће ријешити ни политичком ни оружаном борбом на тлу Црне Горе, већ за зеленим столом европске дипломатије”.¹¹⁸

¹¹⁵ Исто, стр. 327-328.

¹¹⁶ Шербо Растодер, нав. дјело, стр. 224.

¹¹⁷ Димитрије Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије...*, стр. 100.

¹¹⁸ Димитрије Вујовић, *Црногорски федералисти 1919-1929*, Титоград, 1981. г. стр. 22.

Поставља се питање, прије многих питања: зашто су вође гурале присталице краља Николе противу браће, који су били за уједињење. Димитрије Вујовић у овом цитираном закључку скинуо је многе маске, збрке и дилеме. Велике силе су пратиле збивања у Црној Гори и имале увид у стање на њеном тлу. Али себични и заслијепљени вођи, иако су били свјесни да су им разлози за подршку код савезника били танки, нијесу се мирили са својим поразом и поразом једне нереалне и неприхватљиве политике. Могли су, а нијесу хтјели, да спасу од проливања братске крви. Из овог крунског доказа слиједи, према Д. Вујовићу, да су зеленаци пред историјом криви што излаз нијесу тражили у политичком и мирном рјешењу положаја краља и краљевине, а нашли су га у оружаном побуну.

Аутор истиче да је избјегличка влада „под окриљем Италије” водила једну политику која није била у интересу народа, те да је та политика „довела већину њих у току посљедњег рата у табор слугу окупатора, па су многи од њих поубијани или суђени као ратни злочинци и издајници”.¹¹⁹ Објективни суд научника даје сваком мјесто, према заслугама, које му припадају.

Закључимо, да су Црногорци, већински, били за уједињење за које су се сами изборили, без било ичије силе и притисака; да су сами одбранили уједињење од побуњених Црногораца. Факат је да је проглашена 1. 12. 1918. г. нова држава Срба, Хрвата и Словенаца коју су сви прихватили као историјску реалност. Њене војне снаге нијесу се определилиле на било чијој страни у сукобу, већ су чувале поредак у Црној Гори, као снаге нове државе. Неправилно је у међународно-правном погледу и политичком значењу посматрати долазак савезничке војске, и у њеном саставу II југословенског пука, као окупационе силе, а посебно српске војске. Тако стоји истина са стањем створеним послје 1. 12. 1918. г.

Шербо Растодер износи јединствен став и доказује да уједињење Црне Горе и Србије није имало историјску алтернативу 26. новембра 1918. г.¹²⁰ Ако овој утемељеној истини додамо све негативности које је уједињење могло имати, поготову оне измишљене и непостојеће, све то блиједи пред тим великим догађајем.

Подгоричка скупштина откључава сва питања, недоумице, спорна мишљења у науци и народне несреће; она је ризничар историјске истине и исходиште хода историје у Црној Гори и Југославији до данас.

Прводецембарски акт 1918. г. потврдио је факат-чињеницу да је настала нова држава Краљевина СХС. Тиме је изражено конституисање нове државе. Признавање једне државе је политичко и правно питање.

¹¹⁹ Исто, стр. 371.

¹²⁰ Шербо Растодер, *Животино ишћање Црне Горе*, Бар, 1995. г. стр. 165.

Иако само признавање не конституише државу, није без значаја за међународно-правне односе.¹²¹ У смислу међународног права за постојање државе се захтијева одређено подручје, становништво и организација власти. Држава може постојати и ако није призната декларативним актом.¹²² Изјава о признању не ствара државу, већ декларише њено постојање.¹²³ Краљевини СХС било је стало да добије међународно признање на конференцији на којој ће се рјешавати питање положаја Аустро-Угарске и признавања нових држава. Међународни положај Краљевине компликовала је ситуација са постојањем избјегличке црногорске владе и неријешено црногорско питање. Новој држави троименог народа било је стало да што прије уђе у међународну заједницу и да међународним чином признавања постане субјекат међународних односа, што је од великог међународног значаја.

3. *Мировна конференција и Црна Гора*

И после угушења Божићне побуне присталицама краља Николе и избјегличкој влади једини циљ је био стварање независне црногорске државе, а мањем броју од њих уређење Краљевине СХС на федеративним, односно на конфедеративним основама.

Подгоричка скупштина и Божићна побуна стоје у узрочно-последичним везама. Италијанска влада и њен предсједник Виторио Орландо нијесу жељели да буду умијешани у Божићну побуну због политичке штете, коју су могли имати уочи Мировне конференције. Тако се влада оградилa од италијанског Министарства рата. Ј. Пламенцу и Ђ. Балдачију је било јасно 9. јануара 1919. г. да побуна није успјела и да је скршена од самих Црногораца, а не од других снага.

Средином јануара 1919. г. Балдаци се вратио у Италију, а Пламенац се 23. јануара искрцао у Бриндизи и ускоро је преузео дужност предсједника избјегличке краљевске владе. Тако су, испада, обојица награђени за неуспјех, али су опет били на заједничком задатку политичке и друге борбе противу Краљевине СХС. Избјегличка влада је тако постала још зависнија од Италије (формирање црногорског војног одреда у Италији, закључење са Италијом Војне конвенције, подршка италијанске владе црногорској влади на Мировној конференцији и друго).

Три су догађаја озбиљно уздрмала и пољуљала избјегличку владу: пробој Солунског фронта, Подгоричка скупштина и Божићна побуна.

¹²¹ Juraj Andrassy, *Међународно право*, VII издање, Загреб, 1984. стр. 64-68.

¹²² Luis Henkin, *International public positif*, St. Paul-Minn, 1987, стр. 231.

¹²³ Luis Cavare, *Le droit international public positif*, Paris, 1969, стр. 347.

За њу је неизвјестан био исход скорашње Конференције о миру. И поред свега што јој се десило, исход Конференције одлучивао је њену политичку смрт или живот.

У Паризу је 29. X 1918. г. у присуству свих представника великих сила почела расправа о условима примирја с Аустро-Угарском, која је доживјела велике поразе пробијањем Солунског фронта и напредовањем Италије у борбама током октобра 1918. г. Приближавањем Конференције избјегличка влада, потпомогнута италијанском владом, развила је живу политичку активност у остваривању пројекта независне Црне Горе. Црногорски одбор за народно уједињење и Извршни одбор као орган Подгоричке скупштине предузели су низ радњи да савезницима представе регуларност Подгоричке скупштине и значај стварања нове државе јужнословенских народа. У томе су супротстављене стране беспоштедно нападале једна другу.

На састанку савезничких дипломата 1. XI 1918. г. министар спољних послова Италије Сидни Сонино захтијевао је да Црна Гора буде присутна, као држава у рату, на сједницама Врховног ратног савјета савезника, али у томе није успио и црногорској избјегличкој влади је запријетила потпуна изолација. Краљ Никола је за такво неповољно одвијање ситуације окривљавао Француску, али безуспјешно. Предсједник Француске Рајмон Поенкаре му је пренио став своје земље: да треба да остане у Француској све док савезници не припреме услове за његов повратак у Црну Гору. У чину уједињења Црне Горе и Србије Француска је видјела слободно изражену вољу народа, коју је поштовала.

Избјегличка влада покреће живу дипломатску активност: шаље ноте великим силама, шаље протестна писма противу регента Александра Карађорђевића, Пашића, Радовића, и истиче да је Србија завела у Црној Гори терор ради уништења црногорског суверенитета. Савезнички државници нијесу вјеровали наводима у нотама, али су морали пружити куртоазни одговор.¹²⁴ Нејиска влада – истиче се у нотама, меморандумима и демаршима – не признаје Одлуку о уједињењу, зато је у ноти упућеној америчком амбасадору у Паризу тражено да се повуку српске трупе из Црне Горе, али јој није повољно одговорено. У том правцу Француска је остала до краја ненаклоњена Црној Гори. Српска влада је у ноти достављеној краљевској влади у Нејиу саопштила одлуку о прекиду дипломатских односа између Србије и Црне Горе. Овај чин је произишао из уједињења ове двије земље. Француска и енглеска влада усглашавају у ставу да не треба дозволити повратак краљу Николи у Црну Гору, а да се питање о положају Црне Горе ријеша на Мирној конференцији, планираној да почне средином јануара 1919. г.

¹²⁴ Драгољуб Живојиновић, нав. дјело, стр. 425-426.

Италији је Божићна побуна ишла у прилог – да укаже савезницима на прилике у Црној Гори и да умјесто Француске учврсти свој престиж у Црној Гори и на Балкану. Француска је била врло упорна у ставу да Мировна конференција не треба да шаље свог представника у Црну Гору, да би на лицу мјеста направио увид у политичко и социјално стање. Предсједник Француске Р. Поенкаре отворио је 18. јануара 1919. г. Мировну конференцију и поздравио 60 учесника из свијета. Празна столица са натписом „Црна Гора” – најбоље је говорила о положају избјегличке владе.

Извјештај Франша Д' Епера од 8/21. фебруара 1919. г., који смо претходно цитирали и анализирали, има и међународну димензију, јер њиме је високи савезнички представник признаје уједињење Црне Горе и Србије и новостворену државу СХС, иако фактичко стање још није било и формално признато. Црногорска избјегличка влада је свјесна да се догађаји окрећу противу ње, па њен предсједник Јован Пламенац 5. марта 1919. г. упућује савезницима Меморандум у којем истиче заслуге Црне Горе за побједу савезника, за капитулацију кривца налази у Србији, поставља нереалне захтјеве за територијално проширење и томе слично. Енглески представник Артул Балфур реаговао је на меморандум оспоравајући нападе на Србију. Почетком априла Пламенац је упутио Француској посебну ноту, али је све остало по старом. Иако му је јасна ситуација са Црном Гором, Пламенац се не мири са реалношћу, иако четири савезничке силе (САД, Француска, Енглеска и Италија) не признају избјегличку владу на Мировној конференцији као легитимну. У мају 1919. г. одлуке појединих делегација на Мировној конференцији биле су у фази коначних верзија. В. Вилсон је 7. маја изјавио, познајући стање у Црној Гори највише из писама која му је слао Ј. Пламенац, да се коначно расправи питање положаја Црне Горе. Енглески државник Лојд Џорџ је реаговао изјавом да су се Црногорци борили са савезницима „али су они, сигурно, издали Србијанце”.¹²⁵ Ово је увод у рјешење које ће бити неповољно за избјегличку владу.

Почетком јуна 1919. г. Велика Британија и Француска су признале државу Срба, Хрвата и Словенаца, а САД су то претходно урадиле у фебруару 1919. г. Црна Гора је на основу одлука три велике силе и *de facto* и *de iure* искључена из међународних односа као независан субјекат. Маниром високе дипломатије, велике силе су и даље давале краљу Николи финансијску помоћ и држале своје посланике на двору.

У ноти нејиске владе из јуна 1919. г. као сламка политичког спаса потезу се бесомучни напади на државу јужнословенских народа, да чини злочине, насилно регрутује, терорише народ итд. Андрија Радовић одмах је упутио Мировној конференцији меморандум у коме јој

¹²⁵ Исто, стр. 474.

пребацује за благонаклоно држање према краљу Николи. Истакао је да су наводи у ноти избјегличке владе потпуно лажни и неосновани, јер Црна Гора није припојена Србији, него је слободно ушла у нову заједницу. Радовић објашњава да политички противници уједињења нијесу били у затвору, већ су организовали побуну и у њој учествовали. Напада Ј. Пламенца као саучесника у злочинима аустро-угарске војске у Црној Гори.¹²⁶ Радовићев меморандум је, поред дипломатске мисије, имао и другу – да упозна француску јавност са правим стањем у Црној Гори. Дипломатија паралелног колосијека великих сила није још била завршена.

Други извјештај британског дипломате грофа Цона де Салиса о приликама у Црној Гори био је пристрасан и непотпун. Он није био од користи британској влади, јер га је примила са сумњом због непоузданости. Британски премијер Лојд Џорџ је крајем новембра 1919. г. изјавио у парламенту да влада не располаже доказима о терору србијанске војске у Црној Гори. Сличан став је заузела и Француска, која је одлуке Подгоричке скупштине примила као законит израз воље велике већине становништва.

Из претходног произлази да се Мировна конференција није бавила питањем положаја Црне Горе. Француска је одлучујуће усмјерила савезнике да признају Краљевину СХС, а Црна Гора коју је замишљао и тражио краљ Никола није никако могла у новим процесима и смјеровима остати независна. Династичко питање је било много ужег значаја, него настајање и признање заједничке државе јужнословенских народа, која је била по замисли и вољи великих, прије свега Француске.

Имајући у виду значај Мировне конференције за признавање Краљевине СХС, неопходно је објаснити рад делегације Краљевине СХС на Конференцији и неке теоријске расправе и политичке планове Италије о ревизији граница Краљевине СХС.

На основу акта Војне мисије бр. 72. од 13. марта 1919. г. састав делегације Краљевине СХС био је сљедећи: Никола Пашић, ранији министар председник, Анте Трумбић, министар спољних послова, Миленко Веснић, министар у Паризу, и Иван Золгер, професор универзитета. Делегацији се прикључио и Андрија Радовић, председник Црногорског одбора за народно уједињење. Чланови етнографске и историјске секције су Јован Цвијић, Станоје Станојевић, Александар Белић, Павле Поповић и други. Секцију за међународно право предводио је Слободан Јовановић. При делегацији су још постојале секције за штампу, војна мисија (генерал Петар Пешић), финансијска и секција за комуникације, експерти, делегати, секретаријат и др.

¹²⁶ Исто, стр. 479.

Прва сједница делегације Краљевине СХС одржана је 10. јануара 1919. г. у хотелу “Campbell” у 10 часова. Присуствовали су: предсједник Никола Пашић и делегати др Трумбић, М. Веснић, др Рибар(ж), Петар Пешић и секретари. На првој сједници Н. Пашић је упознао делегате да има 2 спремљена меморандума, који ће бити прилагођени кретању стања и мишљења на Конференцији. На посљедњој сједници, 253. по реду, одржаној 30. јуна 1919. г. у 18 часова, читају се телеграми и сумира рад делегације. Н. Пашић је истакао да је нова држава имала велике тешкоће на Конференцији, које су посљедица два тајна уговора савезника са Италијом и Румунијом. „Та два уговора, нарочито Лондонски, су извор наших највећих тешкоћа на Конференцији мира”. А. Трумбић се слаже са Пашићем и закључује: „Наша држава није имала на Конференцији Мира ни једног правог пријатеља, нигде праву потпору. Ми смо ипак имали успеха, али то је у првом реду био резултат Србије и њене војске”. Рибар(ж) представник Словенаца је додао категоричку изјаву, као и оне претходника, званичне снаге: „Заслуге г. Пашића у одбрани словеначког дела нашег народа познате су свим Словенцима и они ће му сви бити вечито захвални”.¹²⁷ Крајем XX вијека историјски учинак Црне Горе и Србије, поред свих ослободилачких борби за себе и друге, скоро је никакав! Словенија и Хрватска су оствариле максималистичке државне циљеве.

Мемоар, који је поднијет Мировној конференцији у Паризу, у вези с ревандикацијама Краљевине СХС изричито потврђује, поред осталог „Велика народна скупштина у Подгорици једногласно је изгласала, у име нашег народа из Црне Горе, њено уједињење са Србијом и осталим нашим народом, у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца”.¹²⁸ Потврђен је чин уједињења са Србијом, а не присаједињења, што указује на чињеницу слободно изражене воље на Подгоричкој скупштини, а не у облику анексије и сл. Чињеница о уједињењу нотификована је и ставом савезничких влада.

Италија се није мирила са стварањем нове државе на источној обали Јадрана, зато неке њене службе раде на рушењу, политичком и физичком, Краљевине СХС. Помоћник шефа италијанског Генералштаба Пјетро Бадолџи израдио је план рушења новостворене државе. Активност је усмјерио на изазивање унутрашњих сукоба. Тај план су одобрили предсједник италијанске владе Виторио Орландо и министар спољних послова Сонино. Највише је успјеха имао у Црној Гори. У том плану је изнесена веома јасна процјена односа међу народима у Краљевини у наредном периоду. „Србија ће постати несвјесни инструмент Хр-

¹²⁷ Богдан Кризман, *Зайисници са сједнице делегације Краљевине СХС на Мировној конференцији у Паризу 1919-1920*. Београд, 1960. стр. 301-302.

¹²⁸ Исто, стр. 332.

ватске која ће – увјерена у своју интелектуалну супериорност над Србијом – свим могућим средствима настојати да је апсорбира... Хрвати ће, с друге стране, занесени сновима још увијек о 'Великој Хрватској радије него о 'Југославији' бити потицани да сумњиче Србе као хегемонисте".¹²⁹ Овај план, по свој прилици, радили су експерти разних професија, а њихово предвиђање, са потпуном тачношћу, потврдили су касније догађаји током протеклих 80 година. План није познат нашој широј јавности, али је занимљив као искуство историје – да је братство Србије и Црне Горе са Хрватима и Словенцима злоупотријебљено у разорној идеји – кованици великосрпске хегемоније, чији је учинак био на штету Србије и Црне Горе. Комунистичка владавина је озваничила ову идеју, коју је као казну носио српски народ. Научник не може бити противу Словенаца и Хрвата, али није равнодушан на комунистички антисрпски интернационализам.

Између два рата и последице Другог свјетског рата вођене су расправе о датуму признања Краљевине СХС. Већина се истраживача слаже да је 28. јун 1919. г. услиједило коначно признање Краљевине СХС потписивањем Мировног уговора. Милан Бартош сматра да је било раније, 1. маја 1919. г., у размјени пономођја великих сила с њемачком делегацијом.¹³⁰

Присталице краља Николе у Црној Гори и иностранству нијесу могли и хтјели да схвате да је чин уједињења и стварање заједничке државе троименог народа напредан чин који није имао замјену. Једноставно, у токовима историје која се стварала Црна Гора није могла остати оно што је била до 26. новембра 1918. г. Већина Црногораца је са одушевљењем прихватила признавање државе СХС на Мировној конференцији, а незадовољници су убрзо почели показивати свој став у одбијању свега што значи и доноси нова заједничка држава, а то је прерасло у отпор, непослух, одметање и физички сукоб са новом државом.

Избјегличка влада не признаје, а присталице краља Николе не прихватају став и одлуку Мировне конференције о ишчезнућу Црне Горе као независног субјекта међународног односа. На потписивању Уговора о миру нијесу се могле појавити ни Србија ни Црна Гора, већ држава Краљевина СХС као нов субјект међународног права.¹³¹ Подсјетимо, признавањем нове државе различитих датума: САД 5. II 1919. г., Француска и Енглеска почетком јуна 1919. г. и коначно 28. јуна 1919. г. име

¹²⁹ Богдан Кризман, *Распад Аустро-Угарске и стварање југословенске државе*, стр. 232.

¹³⁰ Милан Бартош, *Међународно јавно право*, књ. I, Београд, 1954, стр. 209-210.

¹³¹ Гавро Перезић, нав. дјело, стр. 328.

нове државе је званично потврђено и уписано – долази до ишчезавања Црне Горе и Србије као посебних држава. Италија ће касније, 28. јуна 1919. г., као потписница Уговора о миру и формално признати сусједну државу, Краљевину СХС. Посматрано са становишта међународног права, то признање је потврда да нова држава постоји од 1. 12. 1918.

У тим нередовним приликама које су постојале током 1919. г. у новој држави, промјене су биле историјске, али се размишљало по старом и по таквом увјерењу једног мањег дијела Црногораца, да је Црна Гора окупирана од 26. 11. 1918. г. – пошло се у „одбрану Црне Горе”, пошло се у одметнички покрет.

4. Одметнички покрет 1919–1925. г.

У нашој историографији питањем одметничког покрета дубље и шире се бавио Димитрије Вујовић, који у студији о уједињењу Црне Горе и Србије износи много вриједних података и објашњења. У овом дијелу рада указаћемо на нередовно стање, узроке сукоба у Црној Гори, однос нове државе и одметника, разлоге наших другачијих оцјена неких чинилаца у овом добу. Вујовићева обимна архивска истраживања ваљан су основ и ослонац за продубљење овог питања.

Црна Гора од 1878. до 1914. г. је земља ситног сељачког посједа, сиромашног сељаштва, глади, задужености, безземљаша и економске емиграције. У овом периоду трговачки капитал доживљава успон у односу на претходно раздобље, али све то није довољно да економски оснажи Црну Гору. Црна Гора је из Првог свјетског рата изашла осиромашена, а у наредним годинама црногорски дугови ће бити пратећи терет, ратна одштета није исплаћивана, саобраћај није побољшан, насељавање у Метохији је неорганизовано, занатство неразвијено итд.

Власт у Црној Гори после 26. 11. 1918. г. преузео је Извршни народни одбор, који је управљао Црном Гором све док се 20. априла 1919. г. није легализовало фактичко стање, када је власт преузео Иво Павићевић, повјереник краљевске владе. Формирање већег броја грађанских странака у Црној Гори од 1920. г. и касније показује да се Црна Гора све више интегрише у Југославију, јер су формиране странке дио југословенских политичких организација, осим Црногорске странке која ће се формирати на основама федералистичке концепције 1923. г. У првој деценији нове државе у Црној Гори организовано ради седам политичких странака: Комунистичка, Народна радикална, Демократска, Југословенска републиканска, Савез земљорадника, Независна демократска и Црногорска странка.

У односу на политичко стање у доба Књажевине и Краљевине Црне Горе, политичке странке убрзавају демократизацију друштва, политички живот чине динамичнијим итд. Изборним законом од 2. 09. 1920. г. прокламовано је тајно право гласа, један посланик се бира на 30.000 становника. Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца је донесен 28.

јуна 1921. г. (тзв. „Видовдански устав“). Овај највиши правно-политички акт темељује савремену листу грађанских права и дужности. Вишестраначки политички живот ушао је 1928. г. у дубоку кризу, па краљ Александар Карађорђевић 6. јануара 1929. г. доноси Прокламацију упућену „драгом народу“, јер су наступили догађаји „када између Народа и Краља не може и не сме више бити посредника... Моја је света дужност, да свим средствима чувам Државно и Народно јединство“. Стицајем прилика суспендован је Устав и укинута вишестраначки парламентарни систем.

У тако отежаним економским и социјалним приликама, које власт нове државе настоји да побољша, наставља се у Црној Гори оружани сукоб између присталица краља Николе и заједничке државе СХС. Улази се у једну врсту нередовног стања, угрожености личне и имовинске сигурности. У балканским ратовима погинуло је 12.000, а у Првом свјетском рату 20.000 Црногораца. Пријети опасност да сукоб двије концепције и њихових носилаца и извршилаца угрози њихове животе, грађане и државни поредак.

Држава није могла да оствари политичку и социјалну функцију у планираном обиму, јер није имала довољно средстава и снага за тај подухват. Многа животна питања потиснуо је побуњенички (одметнички) покрет и на њихово реализовање ће се сачекати. Незадовољство постојећим стањем отјерало је противнике уједињења у шуме и одметништво. Најјачи крајеви отпора у Црној Гори били су никшићки, барски, цетињски и ровачки, а мање према граници Албаније.

Ради успјешне борбе са одметницима (побуњеници) укинута је Команда јадранских трупа на Цетињу и умјесто ње формиран је штаб Зетске дивизијске области на Цетињу. Зетска дивизијска област, која је покривала Црну Гору као војишно земљиште, стављена је под Врховну команду. Приступило се и реорганизовању жандармерије у Црној Гори. Формирани жандармеријски батаљон имао је сједиште на Цетињу. Акције одметника задавале су велику бригу власти, а народ је хватао страх и несигурност. У циљу да се сузбије одметнички покрет долази до садејства између војске нове државе, жандармерије и бјелашких добровољаца. Као и њихови истомишљеници у Божићној побуни, одметници имају за циљ враћање краља Николе у Црну Гору и успостављање независне Црне Горе. Тамо гдје су имали упоришта успијевали су у акцијама да мобилишу и већи број сељака, а неприступачан терен им је омогућавао једну врсту тактике партизанског ратовања: изненади, нападни и повуце се.

Прва жртва у сукобу између државе и одметника био је писар којег су убили одметници у барском крају крајем априла 1919. г., када су однијели благајну барског округа са 10.000 динара.¹³² Одметници су се

¹³² Димитрије Вујовић, *Уједињење Црне Горе...*, стр. 475.

толико осилили да су заустављали воз на релацији Бар – Вирпазар и претресали га. Истовремено одметници угрожавају имовину и живот на комуникацији Никшић – Подгорица и Никшић – Рисан, као и на другим мјестима Црне Горе. Одметници међу присталицама развијају неке облике политичке активности на успостављању своје власти и да народ одбију од нове власти. У близини Царевог моста код Никшића 21. маја 1919. г. одметници су убили једног наредника и једног војника, ранили једног војника, заробили 30 војника са једним официром.¹³³ Никшић је био блокиран, а телеграфске и телефонске везе града са другим мјестима прекинуте, саобраћај заустављен.

Команда Зетске дивизијске области предузела је војну операцију у никшићком округу, која је трајала од 21. маја до 28. маја. Одметници су разбијени, предало се 40. На страни регуларних војних снага била су 4 мртва и 12 рањених.¹³⁴

Ово је преломни догађај који је указао на ријешеност одметника да се коначно и до краја обрачунају са државом. Одметници су ријешени да бране своја политичка увјерења и циљеве, а регуларне војне снаге увиђају да само јача сила од одметничке може одбранити легални државни поредак проглашен 01. 12. 1918. г. Побуњеници-одметници сматрају да је њихова борба оправдана и да ће Миروفна конференција дати њима за право.

Званични извјештаји војне и грађанске власти, одмах послје угушења Божићне побуне, указују на нередовне прилике које се неће моћи рјешавати мирољубиво са другом страном. О тим најавама у сљедећим изворима.

Генерал Милутиновић у извјештају команданту II армије од 6/19. јануара 1919. г. наглашава да влада глад, оскудица у намирницама, Извршни народни одбор не ради по плану, власти немају средства за егзистенцију, новаца нема да се обезбиједи основне потребе за народ итд. Нарочито подвлачи да „хаос и безвлашће, које влада у целој Црној Гори, иду силно на руку талијан. агитацији, која има за циљ да одвоји Црну Гору из састава Југославије, и која је врло активна. Нужне су брзе и одсудне мере”.¹³⁵ Стање је више него упозоравајуће. Произлази да држава нужне мјере није предузела на вријеме. Можда је благовремена акција, као демонстрација силе, могла спријечити сукоб?!

Незадовољство присталица краља Николе је нескривено, али за његово подстицање у поједним дјеловима народа доприносе и други чи-

¹³³ Исто, стр. 477.

¹³⁴ Новица Ракочевић, *Буна у Црној Гори у првој њоловини 1919. г.* Београд, 1990. г., стр. 168.

¹³⁵ Шербо Растодер, *Скривана историја*, стр. 171-172.

ниоци. Регрутација у Црној Гори је почела у јануару 1919. г. али је наишла на јаку пропаганду противника Подгоричке скупштине. Уз то, у командама нијесу постојали сређени спискови, што је изазивало неправилности и збрку. Током фебруара формирана су три црногорска регрутна батаљона: Цетињски, Колашински и Никшићки. Дисциплина није била на висини и било је појава бјекства.

Веће незадовољство је порасло као последица одузимања оружја, које је за Црногорце светиња највишег реда. Не постоји усклађеност планова и акција Извршног народног одбора са војним властима, а поједини чланови су били и неодговорни. Несређено је било чиновничко питање.

Упозорење Љуба Гломазића, начелника цетињског округа, спада у она на која није благовремено ништа предузето и покушано да се покрет сасјече у коријену и избјегну жртве; то није било једноставно, али је могло бити спасоносно. Начелник Гломазић истиче озбиљност стања у цетињском крају, нарочито на Његушима, јер сељаци нијесу давали реквизицију, регруте, нијесу враћали наоружање итд., „тако да је то нека држава у држави. Кад би се ово и даље дозволило, ови би било стање које би негирало државу, стање које би се граничило са анархијом, што се дозволити не може... овим би сте, пресјекли и били би у бољем положају, него у противном случају”.¹³⁶ Извјештај је датиран 6/19. марта 1919. г. када је држава била негирана, али власти нијесу пресјекле анархију. Извор потврђује сву озбиљност и сложеност ситуације.

На пријетећу опасност упозорава и генерал Михаиловић у повјерљивом акту-наређењу Врховне команде, која 20. марта/2. априла 1919. г. доставља Команди Зетске дивизијске области. Наглашава се да постоји могућност извођења заједничке акције упада у Црну Гору присталица краља Николе из Италије, Италијана и Арнауца, те зато „територију Црне Горе треба бранити одлучно, јер је она саставни дио наше Отаџбине, ма од чијег насртаја...”¹³⁷ Краљевина је фактички нова држава СХС, иако још није била и формално призната, а и послје тога одметници је дуго неће признавати као државу у чији састав улази и Црна Гора.

Одметници су активни и у улцињском срезу. Ситуација се нарочито погоршала доласком из Италије група од 120 црногорских војника и официра на челу са Крстом Поповићем, која се 19. јула искрцала између Бара и Улциња. Власти су за ово убрзо сазнале и предузеле озбиљне војне припреме. О овако крупном догађају, повреди суверенитета државе СХС, Министарство иностраних дјела Краљевине обавјештава 26. јула 1919. г. делегацију за мир у Паризу: „Пре неколико дана Тали-

¹³⁶ Исто, стр. 249-250.

¹³⁷ Исто, стр. 278.

јани су искрцали у округу барском и кроз своје трупе пребацили ноћу на ову територију чете организованих бандита, спремљених у Италији. Те банде снабдевају Талијани оружјем, муницијом, са неколико митраљеза...¹³⁸ Одметници су се, да би избјегли сукоб са војним снагама Краљевине, подијелили у пет група и одмах се упутили у правцу Ловћена, Скадарског језера, Зете и Пипера.

У противмјерама бјелаши формирају своје војне организације и опочињу гоњење одметника. Ријечки добровољачки одред је бројао 300 људи. Већина одметника је успјела да се пробије до својих крајева, да формирају организације на терену и развију јаку пропаганду. Истовремено до краја августа 1919. г. Црна Гора је била попуњена омладинским добровољачким формацијама које су имале задатак да гоне одметнике. Министарство иностраних дела Краљевства СХС повјерљиво шаље извјештај делегацији на Конференцији мира у Паризу, 30. јула 1919. г. (стари календар). Констатује се да од 23. октобра 1918. г. ниједна власт на територији Црне Горе „није обесила ниједно лице и да није конфисковано имање ниједног приватног лица. 2/ Од трупа на територији Црне Горе има 2 батаљона пешадије, састављене од добровољаца пошто је овај пук састављен од 2. југословенског пука и у њему нема војника са територије Србије... српске цивилне и војне власти нису биле у могућности, и да су хтеле, вршити ма каква насиља над једном популацијом од преко 35.000 душа”.¹³⁹ Овај докуменат је доказ високе снаге о стању у Црној Гори, јер наводи су одговарали стварности, а и савезници су, имали увид у стање и у великој већини не противурјече овом и сличним изворима.

Неки озбиљни истраживачи склони су, неопрезно, да уопштавају догађаје и чињенице, дајући им значење супротног смисла. У извјештају бригадира Ника Пејановића о акцији умирења Комана и Загарчана од 18. марта 1919. г. (стари календар), истиче се битно: „Загарчани и Комани данас су потпуно солидарни са нама и постојећим стањем, као што се види из изјава, да одметници више приступа немају код њих... овај начин наилази на добар одзив у смислу солидарности и измирењу племена, то исто предлажем да и остала мјеста гдје се још опажа незадовољство и последице ранијих догађаја. По свршетку задаће наредио сам старешинству народне војске да исту распусти својим кућама”.¹⁴⁰ Овај докуменат има снагу доказа и указује на један процес који је у току. Предузимају се легална средства за умирење племена и народна војска не пали и не убија, како јој се то неосновано приписује. Једном об-

¹³⁸ Исто, стр. 493.

¹³⁹ Исто, стр. 519.

¹⁴⁰ Исто, стр. 275-276.

јављен неутемељен суд, нема право на трајно важење, поготову што се овај и слични судови злоупотребљавају у политичке сврхе и обратно, врше притисак на историографију. Не доприносе народном помирењу!

Делегација СХС на Конференцији мира у Паризу уложила је оштар протест противу рада Италијана у Црној Гори, који још више продубљује сукоб међу Црногорцима, и тражи да њихове трупе напусте Црну Гору. Мишљења сам, на основу истраживања: да се Италија није мијешала у Божићној побуни и одметничком покрету, било би много мање проливане братске крви, а можда би се било могуће и мирно споразумјети. Протест делегације СХС на Мировној конференцији је протест противу искривљавања истине о постојећој политичкој ситуацији у Црној Гори. Напријед цитирани извјештај бригадира Ника Пејановића добио је сасвим друго тумачење и закључак о регуларним снагама: „Палили су куће одметницима, пљачкали имовину...”¹⁴¹ Ништа од тоге нема! У протесту Министарства иностраних дела Краљевства СХС упућеном 30. јула 1919. г. (стари кал.) делегацији за мир у Паризу негирају се наводи у ноти црногорске владе, која је упућена истој Конференцији и објављена у јавности. Доказују се да „је то тендециозно измишљено од стране раскраља Николе, и органа и помагача његових у иностранству... на целој територији Црне Горе, број чиновника управе власти из Србије износи 16 лица. Сви остали државни органи су са ове територије”.¹⁴² Овај доказ несумњиво указује да Србија ни војно ни административно не држи Црну Гору у некој врсти окупације, како се то често и у неким научним радовима криво тумачи.

Краљевски повјереник за Црну Гору И. Павићевић 15. 08. 1919. г. издаје наређење „да се при гоњењу одметника избјегавају све бруталности и изазивања. Сами наставите да се не десе никакве пљачке ни отмице, већ само да се гоне издајници”.¹⁴³ Ово је чињеница, а тумачење зависи од анализе и уопштавања аутора, а често и политичка увјерења и емотивна везаност могу да дају и супротно значење овом извору. У шифрованој депеши, од 25. VII 1919. г. која се односи на сукобе у никшићком крају, упозорава се Команда Зетске дивизијске области да „Разбојници пале куће омладинаца, који иду за њима у потеру”.¹⁴⁴ Ово показује да су сукоби одметника и регуларних снага ушли у фазу немилосрдних обрачуна. У другом извјештају истој Команди се потврђује да су одметници из Мартинића „сишли у село и запалили кућу сердара Јагоша Радовића и овог убили: запалили кућу командира Милоша Радо-

¹⁴¹ Видјети: Димо Вујовић, *Уједињење Црне Горе...*, стр. 475.

¹⁴² Шербо Растодер, *Скривана историја*, стр. 518-519.

¹⁴³ Исто, стр. 488.

¹⁴⁴ Исто, стр. 489.

вића... Начелник среза даниловградског извјештава да је чуо за паљевине у Загарачу, срезу Чевско...¹⁴⁵ Извјештај датиран 29. августа (нов кал.) односи се на убиство оца Андрије Радовића, борца за уједињење Црне Горе и Србије. Суровост одметника покренуће бјелаше на жестоке репресалије, које су и с једне и с друге стране у многим приликама ирационалне.¹⁴⁶

Црна Гора је у пламену међубратског крвавог обрачуна. Несрећа се распрострла по цијелој Црној Гори. Крајем септембра 1919. г. борбе се воде око и на планини Ставору, а акције у Бјелицама и Цуцама продужавају се до 12. октобра. У правим фронталним борбама сукобило се 200 одметника, подржаваних од сељака, и 550 бранилаца уједињења. Одметници су узмицали, али ни ова акција није дала нарочите усјепехе. На превоју Симуња, између Ђеклића и Бјелица, вођене су оштре борбе током 19. и 20. октобра 1919. г. Одметници су се активирали и у дурмиторском крају. Појачане су борбе у срезу чевском, околини Никшића и у Ровцима. На терену Роваца је било активно око 400 одметника, али је дуго трајало стање избјегавања сукоба. Краљевина је на том простору тешко простирала своју власт. У оштром сукобу до кога је неизбежно дошло одметници су разбијени и приморани да се у мањим групама склоне у непосредну близину, а становништво је изјавило покорност властима, па су снаге државе убрзо повучене. У новембру су акције одметника биле најјаче, нарочито зато што се нијесу осипале њихове снаге.

Код села Стубице у никшићком крају одметници су 28. 10. 1919. г. напали један одред и том приликом му нанијели тешке губитке: 5 мр-

¹⁴⁵ Исто, стр. 620.

¹⁴⁶ У крају Ријечке нахије бјелаша су једном зеленашу, који је био у избјеглиштву, на мајчин гроб доводили свињу итд. Нека убиства током рата у Ријечној нахији објашњавају се злопамћењем једних и других и чином освете, лично или преко италијанског окупатора. Карактеристичан је случај са познатом библиотеком Андрије Јовићевића, која је имала, претпоставља се, поред вриједних рукописаних књига и првоштампани „Октоих”. У необјављеном рукопису се истиче да је аутор крајем 1918. г. и почетком 1919. г. као активан на послу уједињења објашњавао широј јавности да је уједињење дјело „свега нашега народа у Црној Гори”. Указује да је према краљу Николи потребно исказати поштовање, јер има коријена у народу, а да „историји или нарочито компетентном суду оставити да подвргне критици и осуди рад краља Николе и његовог режима”. У јулском народном устанку свих родољуба неко је од пристапа италијанског окупатора, између њима мањег броја припадајућих Црногораца, довео туђинске војнике који су, иако припадници цивилизоване земље, уништили библиотеку у већем обиму (паљење, цијепање, одношење итд).

твих, 7 рањених и 20 заробљених војника са командиром.¹⁴⁷ Нередовно стање у Црној Гори дало је разлога Министарском савјету Краљевине СХС да донесе наредбу о брзом завођењу реда и безбједности, те да акцију воде регуларне трупе. Власт је послала позив одметницима на предају до двадесетог децембра, али је стање остало непромијењено. Одметници су у Цуцама одржали збор 9. децембра и одлучили да се не одазивају и не предају. Италијани су побуњивали погранична албанска племена, која су нападала пограничне патроле државе СХС, па је и са те стране држава била угрожена, поготову што су ова племена пружала подршку црногорским одметницима. Број од 1.800 одметника који су оперисали по Црној Гори крајем децембра 1919. г. уливао је реално ужававање противнику, који није имао циљ да се повлачи.

У јануару 1920. г. организована је акција војних снага државе вође-на на широј територији Црне Горе. Зато долази до предаје одметника у већим размјерама, јер је наступила клонулост и малодушност, добрим дијелом и незадовољством избјегличке владе, која је много више обећавала него помагала. Током фебруара предала се већина одметника из цетињског краја, а из других крајева Црне Горе у исто вријеме су се предала 274 одметника. У марту је настављена акција гоњења одметника, која је један број њих приморала на предају, а на Цетињу их је био пун затвор. Крајем марта је завршена акција гоњења, којом је током четири мјесеца директно руководио командант Зетске дивизијске области. Процјењује се да су одметници у окрузима никшићком, цетињском, барском и подгоричком доживјели потпуни пораз и уништење. Крсто Поповић се са једним мањим бројем одметника поново пребацио у Италију. Убијена су 22 одметника, а предало се 745.¹⁴⁸

На сцену су у априлу 1920. г. ступили Ровчани, који су 3. априла убили 3, ранили 8 и разоружали 10 жандарма. Војне јединице су узвратиле жестоко: у току три дана ликвидирано је једно од највећих жаришта одметника. Запаљено је 45 кућа, затворено 47 људи и 420 жена и дјеце.¹⁴⁹ Одмазда је била немилосрдна и нехумана, као и акција одметника у претходном догађају, али је јача сила државе однијела побједу и успоставила ред и мир. Тако се у Црној Гори почела полако сређивати политичка и безбједносна ситуација.

На слабљење одметничког покрета значајно је утицао све неповољнији положај избјегличке владе крајем 1920. и почетком 1921. г. Од Рапалског уговора из 1920. г. Италија је престала да помаже одметничке акције у Црној Гори, иако је и касније било спорадичне помоћи. Логор

¹⁴⁷ Димитрије Вујовић, *Уједињење Црне Горе...*, стр. 497.

¹⁴⁸ Исто, стр. 509.

¹⁴⁹ Исто, стр. 510.

црногорске војске у Гаети (Италија) распуштен је 24. марта 1921. г., краљ Никола је умро марта 1921. г., избјегличка влада престала је фактички да постоји крајем 1922. г. Црногорска војска из Гаете пристиже током друге половине 1921. и почетком 1922. г. Они су се показали као лојални грађани, али их је власт краће будно држала под контролом. У Црној Гори су још оперисале током 1921. и 1922. г. мање групе одметника, од којих су најпознатије Сава Челебића и Сава Распоповића. Прва се група у септембру 1921. г. пребацила у Албанију, а друга је 22. септембра 1922. г. напала воз Бар – Вирпазар и том приликом је убијено 8 војника и 1 жандарм. Током 1923. г. одметници сију страх, убијају, пљачкају. Процјењује се да их има око 100. У близини Цетиња су 15. децембра убили три, а 16. децембра у Цуцима 6 жандарма. Исто тако су сурови и нехумани случајеви одмазде црногорске жандармерије. Жандармеријска патрола је ноћу 27. априла 1923. г. запалила кућу једног одметника у Цуцама и у њој троје дјецe с мајком. Почетком 1924. г. у Црној Гори је било око 20 одметника. Два жандармеријска капетана и један поднаредник ухапсили су 21. фебруара 1924. г. у селу Богетићима угледног мајора црногорске војске Шћепана Мијушковића и бившег перјаника Стевана Мијушковића, које су батинали зато што је њихов рођак био у шуми, тако да су од мука умрли. Преосталих 14 одметника је изводило понеку ситну акцију и тако је током 1925. г. коначно ликвидан одметнички покрет.

До 1925. г. пристигле су избјеглице краља Николе из Италије, којима је нова држава обезбиједила грађанске слободе и социјалну сигурност (за оне који су у доба краљевине примали плате или пензије, Краљевина СХС је обезбиједила даље примање). Вратио се Јован Пламенац, човјек великих личних амбиција и нереалних планова, кога је примио краљ Александар (био је планиран за амбасадора) итд. Закључимо, да је југословенска влада 1925. г. дала амнестију свим присталицама краља Николе, а њихове вође су чак награђене и положајима.

У догађајима у јануару 1916. г., божићној побуни 1919. г., одметничком покрету и окончању црногорског питања, Италија је имала истакнуту улогу.

Савезничке државе настоје да са себе скину одговорност за капитулацију Црне Горе 1916. г. „Најтеже оптужбе изречене су на рачун Италије због њеног одбијања, да као најзаинтересованија за те просторе, пружи Црној Гори ефикасну помоћ”¹⁵⁰ У томе се нарочито истицала Вел. Британија. Савезничке силе су сагласне да је капитулација Црне Горе задала тежак ударац њиховим политичким и ратним плановима. Заједничка дјелатност италијанске владе са избјегличком црногорском

¹⁵⁰ Драгољуб Живојиновић, *Италија и црна Гора 1914-1925*, Београд, 1998. г. стр. 186-187.

владом довела је до Божићне побуне 1919. г. Побуну су извеле црногорске снаге које су биле у мањини. Оне су хтјеле „обнову аутократско-реакционарне владавине краља Николе” и нијесу имале подршку већине становника.¹⁵¹

Заступници и браниоци независне Црне Горе сматрају да је, у ствари, „Италија жељела да питање Црне Горе не буде ријешено док влада Италије не сврши јадрански проблем, те да јој карта Црне Горе послужи у игри за зеленим столом”.¹⁵²

Рапалски уговор из 1920. г. и Римски уговори из 1924. г. били су почетак краја црногорске избјегличке владе, односно ставили су тачку на црногорско питање, чијим коначним рјешењем нијесу били задовољни вође и присталице суверене Црне Горе. У дипломатским и политичким акцијама Италије Црна Гора је представљала саставни дио јадранског питања, на начин и са циљем како је то Италији одговарало. У лето 1925. г. Италија је остварила своје територијалне захтјеве на Јадрану, а тиме *de facto* и *de iure* да за њу више не постоји црногорско питање. Све ове акције, на политичком и дипломатском плану, Италија је умјешно водила, остварујући тактичке и стратегијске планове у сопствену корист.

Димитрије Вујовић фазу одметничког покрета 1921-1925. г. означава као активност која „се све више дегенерише, губећи политички карактер и попримајући карактер обичног комитовања и разбојништва”.¹⁵³

Трагични биланс жртава у сукобу одметника и снага државе нико од истраживача није изводио. Према оним подацима о борбама сукобљених страна, од акције до акције, долази се у Вујовићевим истраживањима¹⁵⁴ до бројки од 66 погинулих на страни регуларних државних снага и 39 на страни одметника. Јован Ћетковић износи податак о тристо до четиристо жртава одметничког покрета у Црној Гори.¹⁵⁵ Тај ће број несумњиво бити нешто увећан објављивањем преостале грађе, али податак о хиљадама попаљених одметничких кућа и 3-4000 убијених побуњеника-одметника је чиста измишљотина и опасна конструкција са разорно планираним последицама за Црну Гору и шире. За објективног истраживача нема у овој несрећи „ових и оних”, јер су све наше трагедије наш историјски наук – нема више повратка на старо!

¹⁵¹ Ibid, стр. 319-320.

¹⁵² Ibid, стр. 345.

¹⁵³ Исто, стр. 512.

¹⁵⁴ Исто, стр. 469-524.

¹⁵⁵ Јован Ћетковић, нав. дјело, стр. 415.

Побуњеници и одметници се „национално исказују као Срби. Они ће се опирати да се црногорско питање третира као национално питање – оно је за њих искључиво државно-правно питање”.¹⁵⁶ Овај закључак показује свијест Црногораца прије и после 1918. г. Ни комунисти између два рата и током Другог свјетског рата не поричу српску националну свијест Црногораца. После 1945. г. долази до заокрета, који диктира политика и идеологија.

О значају уједињења нарочито су вриједни судови-истине који објективно исказују оцјену о овом великом догађају. „Изгласано је уједињење без уцена, без услова, без икаквих ограда или награда”.¹⁵⁷ Црна Гора је ушла у нову државну заједницу са Србијом без икаквих ограда, јер томе чину нијесу били дорасли никакви услови. „И то уједињење прво са Србијом, па преко ове са осталим покрајинама југословенским. Остали ће приступити много лакше и брже после тога чина, јер су оне својим крвавим борбама кроз вјекове створиле Југославију”.¹⁵⁸ Слједи да су државне темеље Југославије поставиле Црна Гора и Србија, јер су за тај велики чин дале највеће жртве. Уједињење „представља политички чин чија се логика не може бранити алтернативом”.¹⁵⁹ Ова истина има снагу аксиома, отуда се и не може оспорити. Дилема и нејасноћа нема у питању уједињења Црне Горе и Србије. Догађаји 1941-1945. г. су грађанску државу Југославију преобратили у једнопартијску и тако је дошло до исклизнућа историје.¹⁶⁰ Процес започет 1918. г. је завршен (промијењени друштвени односи, нов државни реалитет, формиране институције итд.), али је до посртања историје дошло 1945. г. Насилно је поништен историјски ход 1918-1941. г. и покренути нови – процеси и ревизије историје. Крајем XX вијека Источна Европа и Балкан се поново враћају грађанском друштву демократске Европе.

Црногорци подијељени на присталице краља Николе и на присталице уједињења, који су у великој већини, нашли су се у држави, милом и силом, чији су облик државног уређења одредили савезници, прије све-

¹⁵⁶ Димитрије Вујовић, *Прилози изучавању...*, стр. 180.

¹⁵⁷ Светозар Томић, *Десетогодишњица уједињења Србије и Црне Горе*, Београд, 1929, стр. 61.

¹⁵⁸ Јован Тетковић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Дубровник, 1940, стр. 445-446.

¹⁵⁹ Шербо Растодер, *Животиња и историја Црне Горе*, Бар, 1995, стр. 165.

¹⁶⁰ Видјети: Владимир Јовићевић, *Од француске револуције до црногорског ишћања*, *Историјски записи*, 1995, стр. 163; Чедомир Лучић, *Издајник, квислинџ, колаборациониста...* *Историјски записи*, 4/1995, стр. 35-51; Звездан Фолић, *Аптеизам власти у Црној Гори 1945-1953*, *Историјски записи*, 4/1995, стр. 195-227.

га Француска. Избора другог фактички није било. Таква интегрална држава планирана је да буде брана германском продирању на Балкан. Том задатом циљу федерална држава н и ј е одговарала.

* * *

Умјесто закључка, ријеч о одговорности стварања и писања историје. Стварање и писање историје су одвојени процеси, али који се условљавају. Они који стварају историју загледи су у будућност, они који пишу историју загледи су у прошлост. Стварање историје је ход друштва према слободи или њеном ограничењу, писање историје је ход према препознавању истине или како се мисли да је било. Политичари, државници, вјерске вође, војсковође и други који мијењају друштвену стварност, познајући прошлост – мисле на суд историје о њиховом подухвату; историчари мисле да је њихов суд о стварању историје вриједан ако је истинит. Истина је као суд, чињеница, вриједност препознатљива.

О Божјем плану у Историји је доста написано. Човјек као слободно биће, као дјелатно биће које ствара материјалне и духовне творевине, одговоран је за своје радње. Према Богу је однос одговорности исказ светости, а према Историји и Народу је исказ обавезности. Гдје тога нема постоји чин рушења и назадовања. Историја то свагда и свугдје показује: ратови, насиља, расизам, злочини, израбљивања, морални распад, дрога и др. Свети Петар је послџе битке на Крусима написао у писму захвалности аустријском цару истину о побједи над Турцима: „То се само помоћу свемогућег Бога могло догодити; овај случај треба да забиљежи историја и да га предаје с кољена на кољено”. Ова мисао Светог Петра Цетињског потврђује општи Божји план у Историји. Историја Црне Горе је светост жртве за Слободу, Вјеру и Државу. Све што је вриједно и трајно створено у нашој историји чин је одговорности пред Богом и Народом. Слобода је највећа одговорност пред Богом, Историјом и Народом. Црногорци су у творачком чину историје показали велику одговорност, појединачну и заједничку, на којој нема сјенке.

На основу изложеног, које се препознаје као извор, чињеница, доказ и истина, у јануару 1916. краљ Никола и вођство Црне Горе нијесу показали одговорност и предузели радње да окрену догађаје на добро народа, који је био спреман на велике жртве. Избор који је направио краљ Никола најгори је био за њега и Црну Гору. Краљ Никола није издао, иако му то многи приписују, али је пред Истином одговоран за капитулацију и катастрофу Црне Горе. Он је са владом у емиграцији и присталицама пребацивао одговорност на друге, који нијесу могли бити одговорни за несрећу Црне Горе. Краљ Никола је познат владар чији је крај неславан. Себични лични, династички и други интереси су га определијели да се покори окупатору, умјесто да се са владом, војском и дије-

лом народа повуче у Албанију и потом на Крф код савезника, гдје му је било мјесто и гдје би обезбиједио сјајно историјско пријестоље, без обзира на вођство у будућој заједничкој држави. Према великом чину уједињења, мимо којег се историјски није могло, показао је уске видике, опет из династичких интереса. Његов план о независној Црној Гори 1918. г. био је неостварљив. Није се мирио са неминовношћу процеса на глобалном и на балканском плану, зато је полагао наду у Божићну побуну, која је закрвила и подијелила Црногорце. Кратковидост је најачала далековидост, која је једино могла Црној Гори донијети историјски мир и јединство. Уједињење је остварен историјски сан генерације прије и послје 1918. г. Пролазе генерације и политике, трајна заједничка држава остаје као велики завјет.

Као научник и грађанин, привржен Црној Гори, исказом емоционалности жалим што је владар краљ Никола завршио како је завршио и што нас од 1918. г. прате несреће, узроком који је у Црногорцима; исказом научне рационалности мора се истаћи да је чин уједињења дјело свoga доба и да му није било замјене.

У историографији спорови и даље трају о догађајима 1914-1925. г. у Црној Гори. Они су се могли догодити само на један начин, али имају неколико „варијанти” у историјској науци. Зашто је то тако? Има за то више објашњења. У великој већини су научници који за догађаје капитулације, Божићне побуне и одметничког покрета одговорност приписују краљу Николи и влади, а чин уједињења виде као међаш у историји XX вијека.

Код неких истраживача се провлачи субјективна нит везаности (емоционалне, породичне, политичке припадности итд.) за црногорског владара. Пише се једнострано и не користе се извори који догађаје и учеснике показују у пуној истини. Нијесу сви извори једнако вриједни за научни суд, а без дијалога у науци нема праве истине и сазнања. То је тековина цивилизације. Капитулација Црне Горе у јануару 1916. г. је једна врста моралне и историјске капитулације сваког Црногорца, али научне истине су једно, а друго су симпатије и емоције везане за краља. Дисконтинуитет друштвеног кретања Југославије и Црне Горе започео је 1945. г. и то се укупно стање пренијело на науку и друге облике духа. Питања из 1918-1945. су тумачена идеолошки уз сталну синтагму о великоспрској хегемонији. Све што је наслиједила комунистичка Југославија од краљевске, било је тумачено назадношћу и трулошћу буржоазије у свим облицима, отуда је преузето и у догматизованој историјској науци. На Петом конгресу КПЈ и на Оснивачком конгресу КП Црне Горе дате су врло негативне оцјене о догађајима у Црној Гори од 1914-1925. г. и касније, зато се није смјело и могло другачије мислити, јер је временом партијски став постајао научна истина. Деведесетих година почиње смјелије истраживање забрањених питања, али и даље се црно-бијело тумачење налази у неким истраживањима. Мир и Истина обавезују све у Црној Гори.

Предстоји систематско критичко преиспитивање наше прошлости XX вијека, јер историја као наука најјаче обликује историјску свијест грађанина. Идеја савлађивања наслијеђених подјела и сукоба је спасоносна идеја; идеја грађанског помирења је дјелотворна идеја која може да донесе мир и истину. Погрешне истине могу да формирају антиисторијску свијест, која може да продуби наслијеђене сукобе и одведе у несреће. Црногорци немају право на историјске грешке, јер смисао и наука *magistra vitae* је у напредовању слободе и добра. Свијест да је Црногорац Црногорцу брат је историјска свијест.

Одговорност оних који стварају историју и оних који пишу историју је велика. Нарушавање одговорности према Богу у историји и обавезности према Народу, прелази у антиисторију, а нарушавање одговорности према писању историје може да буде врло разорно. Човјек као слободно биће бира путеве, али има увијек могућност покајања и поправљања. Страх и мржња нијесу творачке историјске силе јер воде у назадак.

Dr Vladimir Jovičić

UNION OR ANNEXATION

Summary

The History makers look into the Future; the History writers look into the past. Statesman, religious leaders and others who change the social reality think what the history judgement will tell about their endeavor; the historians think that their judgement of the history creation is valid if it is true. The truth is as a judgement, fact or a value, recognisable.

It has been written a great deal about the God's plan in History. The human as a free, acting being, who creates material and spiritual deeds, is responsible for its actions. In regard to God it is the relationship of holiness; toward the History and the People it is the obligatory relationship. Where it is not present, there is the state of destruction and decline. The History shows it always and everywhere: wars, violence, racism, crimes, exploitation, moral destruction, drugs, etc. The St. Petar after the battle of Krusi wrote in his letter of gratitude to the Austrian Emperor the truth about the Victory over the Turks: "That could have happened only with the assistance of the allmighty God; this case should be noted in History and passed from one generation to another". This Thought of the St. Petar of Cetinje confirms the general God's Plan in History. The History of Montenegro is the holiness of what is valuable and continuous in our History was the act of responsibility in the eyes of God, History and the People. The Liberty is the biggest responsibility in front of the God, History and the People. Montenegrins sho-

wed a great deal of responsibility, both individual and collective, in the creative act of History, which has no dark spots.

As a result of said, what is to be recognized as a source, fact, proof and the truth, in the January of 1916. the King Nikola and the Montenegrin leaders has not showed responsibility and took the actions necessary to reverse the course of events for the wess-being of the people, who was prepared to stand big sucrifices. The choice made by the King Nikola was the worst, both for him and the Montenegro. The King Nikola did not betray, although many see it that way, but before the truth he is Responsible for capitulation and the catastrophe of Montenegro. He, along with the emigrant Government and supporters tried to put the blame upon the others, who could not have been responsible for the misfortune of Montenegro. The King Nikola is a popular ruler whose end was misfortunate. Selfish, personal, dynastic and other interests have determined him to obey to ocupators, instead of withdrawing a long with the Government, Army and the part of People to Albania and that to Corfy where the Allies were, where was his place and where he would secure bright historical throne, regardless of the kind of leadership in the future state. Toward the great act of unification, which was historically unavoidable, he showed short-sightings, led again by dynastic interests. His plan of independent Montenegro in 1918. was not realizable. He was not capable of accepting Unavoidable global, as well as Balkan tendencies; that is why he put his hope upon the Christmas rebellion, which divided and made Montenegrins bloody. Short-sightings overtook the long-sightiness, wich only could have brought in historical peace and unity.

As a scientist and citizen, devoted to Montenegro, by the means of emotionality, I regret for the King Nikola ended as he had ended and for the since 1918 we are accompanied by the misfortunes, deriving from the reasons, which lay within the Montenegrins themselves.

The act of scientific rationality must point out that the act of unification is the event of it's time which could not have been replaced.

Within the historical science there is an ongoing dispute concerning the events of 1914-1918. in Montenegro. They could have happened only in one way, but there is several "Versions" in the historical science. Why is that so? There are several possible explenations for that. The vast majority of scientists hold responsible King Nikola for the events of capitulation, Christmas rebellion and out-law movement, while the act of unification they see a as corner stone in the history of 200th Century.

With some researchers is obvious the subjective feature of attachment (emotional, family, political belongigness etc.) for the Montenegrin ruler. It is written one-sidedly, while were not used the sources which show events and their participants in the full light. All sources are not equally valuable for the scientific judgement; without the dialogue in science there is no genuine truth and knowledge. It ist the acquirement of civilization. The capitulation of Montenegro in the January of 1919 is in a way, moral and historical capitulization of every Montenegrin, but scientific truths are one thing,

and the emotions and sympathies for the King are another. Discontinuity of social movement in Yugoslavia and Montenegro began in 1945. What reflected on the science and other spiritual forms. The issues connected with the period 1918-1945. were translated ideologically while constantly using the sintagma of the Great-Serbia hegemony.

Everything what the communist Yugoslavia had inherited from the monarchist was translated by the retrogracy and rotten bourgeoisie in all forms, what the dogmatic historical science took over. The 5th congress of the Communist Party of Yugoslavia and the founding Congress of the Communist Party of Montenegro assessed very negatively the event in Montenegro in the period 1914-1925. and later; that is why it was not possible to think differently, because as the time passed, the Party attitude became the scientific truth. Nineteens initiate a more courageous approach to the research of forbidden question, but one still can find black-white explanations in some research works. The peace and truth binds everyone in Montenegro.

The systematic and critical interrogation fo our past of the 20th century is still ahead us for the history as a science has the biggest impac in the process of forming of the historical conciesness of the citizen. The idea of overcoming of the inhereted divisions and clashes is a saviour idea. The idea of the citizen reconciliation is an effective idea, which can bring the peace and the truth. The uncorect truths can form antihistorical concience, which can deepen inhereted conflict and lead toward misfortune. Montenegrins do not have rights on historical mistakes, for the sense and the moral of the "magistra vitae" is the progress of the truth and the good. The concience that the Montenegrin should be a brother to the other Montenegrin is the historical concience. The responsibility of the history makers and those who write history is enormous. The violation of the responsibility toward God and the history as well as the obligation for the People, goes into anti-history, while the violation of responsibility towards writing of history can be very destructive.

Humans a free being chooses the roads, but always have the option of redemption and correction. The fear and heatred are not creative historical forces, because they lead into decline.